

Вони відкривали світ

Поза
сторінками
підручника

Поза сторінками підручника Вони відкривали світ Шкільна енциклопедія

ШКІЛЬНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ВСТУП

Землю часто порівнюють із великим будинком, а географія розповідає про те, що саме являють собою й де знаходяться різні земні «приміщення»: засніжені гори й безмежні рівнини, бурхливі океани й грізні вулкани, язикаті льодовики й життєдайні річки. Але перш за все всі ці величні творіння природи треба було відкрити й дослідити. Тож протягом багатьох віків мореплавці та мандрівники вирушали за тисячі кілометрів від своєї батьківщини в пошуках нових земель.

Одних вони вабили пригодами й можливістю випробувати свої сили. Других спокушали золотом, прянощами, слоновою кісткою та хутрами. Третім обіцяли прихисток від суєти світу й життя у згоді із собою. Четвертих приваблювали можливістю освоєння плодородних земель і відкриття нових торговельних шляхів. П'ятих принадували можливістю нанести на карту обриси Ойкумени, а в подальшому — дослідити, як вона влаштована.

Переламною епохою стали XV—XVII ст., коли європейці пройшли уздовж узбережжя Африки, здійснили перше кругосвітнє плавання, відкрили Америку, Австралію і низку інших земель. Ці досягнення пов'язують з епохою Великих географічних відкриттів. Тут було все: нечуваний героїзм і небувала підступність, нестримне бажання відкрити нові землі й жага швидкого збагачення. Відкриття цієї епохи повністю змінили уявлення про світ, він «розширився» й «пофарбувався» новими кольорами. У подальшому дослідникам доводилося з труднощами й наполегливістю уточнювати й доповнювати перші відомості. Вони наносили на карти обриси берегових ліній, розташування гірських хребтів, вигини річок. Дістаючись до найпотемніших, найвіддаленіших куточків планети, ці мужні та цілеспрямовані люди збагачували наші знання про неї. Завдяки зусиллям усіх цих людей географія добре вивчила нашу планету й готова поділитися своїми знаннями.

ДОСЯГНЕННЯ ДАВНІХ ЛЮДЕЙ

Невідомі першовідкривачі юності людства

Існують різні точки зору щодо того, де й коли з'явилися пращури сучасної людини. Згідно з одним із найбільш поширених припущень, вони виникли в Південній та Східній Африці. Очевидно, ще понад мільйон років тому прадавня людина почала заселяти Євразію. Перші мандрівки були сповнені безлічі небезпек, що приховувала природа, проте

Наскальні розписи
стародавніх
європейців

водночас переселенці здобували неоціненний досвід виживання й набували нових знань.

На зміну прадавній людині прийшли люди сучасного типу. За своїм зовнішнім виглядом

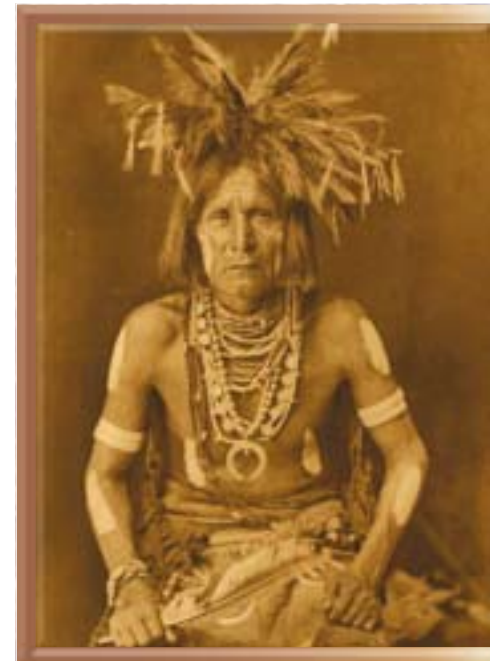
Африканські племена

та розумовими здібностями вони майже нічим не відрізнялися від нас. Найбільш ранні останки людини розумної були так само знайдені в Африці.

Близько 100 тис. років тому люди прийшли через Південно-Західну Азію на Кавказ і до Центральної Азії й через Гібралтарську протоку до Європи. Тільки потім вони потрапили до Південно-Східної Азії. Пізніше за решту земель були заселені Австралія та Америка.

Понад 30 тис. років тому перші поселенці прийшли на острови Окінава (Японія) і Тайвань. Розкопки в Новій Ірландії (Папуа-Нова Гвінея) показали, що приблизно 30—33 тис. років тому люди висаджувалися на її береги, а отже, виходили в Тихий океан.

Саме їх можна вважати першими видатними мандрівниками.

Північно-американський
індіанець

Мешканці Нової Гвінеї

Чи знаєте ви, що...

деякі вчені вважають, що тисячі років тому на місці Берингової протоки існував перешийок, завдяки якому люди змогли переселитися з Азії до Америки. За іншою гіпотезою, вони перетнули протоку по кризі.

Таємниці Давнього Шумеру

Очеретяний човен шумерських воїнів

Завдяки вигідному географічному розташуванню потужним центром торгівлі в давньому світі стало Межиріччя (Месопотамія). Долина річки Євфрат привертала увагу землеробів та скотарів родючими землями. Проте річка доволі часто змінювала свій шлях до моря, а старе русло оберталося на болота, важкі випари яких унеможливлювали життя в цьому районі. Та все змінилося, коли тут з'явилися нові енергійні господарі — шумери. Вони зрозуміли, що задля того, аби отримувати високі врожаї, потрібно осушити болота й підвести воду до сухих ділянок землі. Також вважається, що саме шумери першими почали випікати хліб.

Через відсутність у регіоні каменю й дерева виникла потреба торгівлі із землями, що мали їх багаті запаси. У Шумері почало розвиватись очеретяне суднобудування. Згодом країна мала потужний флот, що налічував сотні кораблів. Вони привозили з країни Мелуххі (назва Давньої Індії) не тільки деревину та каміння, а й коштовності, рис, бавовну, слонову кістку та золотий пісок.

Чи знаєте ви, що...

одна з найдавніших та найзагадковіших світових цивілізацій — Шумер — утворилася в Межиріччі наприкінці IV тисячоліття до нашої ери.

Шумер та Межиріччя

Досягнення суднобудівників і мореплавців Давньої Індії

Мореплавці з країни Мелуххі, так само, як і шумери, плавали на очеретяних судах. Давні індійці досягли неабияких успіхів у мореплаванні.

Реконструкція порту в Лотхалі

Про це свідчать руїни порту Лотхал, що існував близько 4700 років тому північніше міста Мумбай (Бомбей). У східній частині порту розташовувалася дуже велика верф, яких на той час у світі не існувало. Там археологи знайшли зображення морських вітрильних суден.

Лотхал був одним із центрів шумеро-індської морської торгівлі, саме тут судна з Межиріччя завантажувались товаром. Аналізуючи малюнки на лотхальських торговельних печатках, історики дійшли висновку, що купці з цього найдавнішого порту відвідували й країни Східної

Африки, де були неабияк здивовані тваринами, яких раніше ніколи не бачили, — горилами.

Таким чином, на початку III тисячоліття до н. е. води Індійського океану були справжньою ареною мореплавання. У ті далекі часи давньоіндські мореплавці наважувались на мандрівки, що були значно довшими за середземноморські, — їх навіть не лякало відкрите море.

Єгиптяни в морських просторах

Давньоєгипетський човен з богами та богинями

знань із фізіології та анатомії. Натомість про морські подорожі єгиптян відомо дуже мало. Проте археологам пощастило знайти конструкції єгипетських морехідних суден, створених чотири з половиною тисячоліття тому. Вони нагадували річкові судна, та задля того, щоби вони могли витримувати морські переходи, їх постійно вдосконалювали.

Модель човна давньоєгипетської гробниці

Приблизно в XXXII ст. до н. е. виникла одна з найдавніших держав — Єгипет. Його мешканці змогли окультурити велику кількість рослин, приручили багатьох тварин, а також передали наступним поколінням вагомий багаж

У Середземне море єгиптяни наважилися вийти приблизно в III тисячолітті до н. е., коли вже мали певний досвід у мореплавстві й володіли навігаційними знаннями.

Одна з перших мандрівок відбулася на початку XXVII ст. до н. е., коли сорок

суден привезли до Єгипту деревину кедра з міста Бібла (Ліван). Приблизно через століття з дельти Нілу до Палестини й Сирії вирушила флотилія, яка доставила із цих країн вино й оливкову олію.

Поступово судноплавство стало дуже важливим чинником для налагодження зв'язків із районами Сирії та Палестини. Флот також відіграв неабияку роль у війнах. На сторінках знайденої вченими видаткової книги з верфей під Мемфісом немає жодних згадок про те, що бодай хтось чинив опір єгипетським кораблям на сході Середземного моря. Схоже, що на той час вони були беззаперечними господарями цих морських просторів.

Єгипетський військовий корабель

Єгипетське торговельне судно

Чи знаєте ви, що...

давніогрецький історик Геродот пише про те, що в XVI ст. до н. е. морем було транспортовано будинок, висічений із суцільного каменя. Його перевозили впродовж трьох років з Елефантини в Саїс дві тисячі людей. Зазвичай єгипетські невантажні кораблі долали цю відстань за двадцять днів.

Наче риба в морі

Чи знаєте ви, що...

відмінними мореплавцями, а також новаторами в суднобудуванні та навігації зарекомендували себе давні фінікійці, що жили в містах-державках на східному узбережжі Середземного моря. Метою більшості їх плавань був видобуток пурпураносних мушель: із них отримували сік для фарбування тканин.

Фінікійський торговельний корабель

Перевозити цілі купи мусель до Фінікії не було сенсу, тому фінікійці стали засновувати пункти з видобутку фарби прямо на місцях вилову. Саме так виникли численні фінікійські поселення й навіть міста.

Довжина фінікійських маршрутів може здатись фантастичною. Відомо, що ці відважні моряки вільно пересувалися Червоним морем та Індійським океаном до острова Цейлон, а в південному напрямку — уздовж африканського берега аж до Занзібару.

З часом фінікійці почали торгувати в західній частині Середземного моря й навіть за Гібралтарською протокою — в Атлантичному океані. Історики вважають, що вони досягли південно-західної Англії, звідки стали вивозити олово.

У VI ст. до н. е. фінікійці здійснили неабияке досягнення в мореплаванні: за наказом єгипетського царя Нехао вони обпливли довкола Африки.

Перша відома нам морська держава

Найдавнішою морською державою світу був Крит (сучасна Греція). Його мешканці сягнули дуже високого рівня розвитку, про що свідчать поява власної писемності, безліч витворів мистецтва, а також руїни міст і палаців.

Ця морська держава була надзвичайно потужною завдяки сильному флоту. Археологічні дослідження свідчать про те, що її трищоглові судна виходили в Середземне море ще чотири тисячі років тому. Критські кораблі плавали від Сицилії та Греції до Малої Азії, Сирії, Фінікії та Єгипту. Торгуючи й воюючи, критяни заснували свої колонії на Кіпрі й Родосі, а також мали вплив на узбережжях Пелопоннесу та Балканського півострова. Міста країни не мали захисних стін — від вторгнень їх захищали море й сильний флот. Однак близько 1470 р. до н. е. більшість критських поселень і флот були знищені. Можливо, це сталося внаслідок природної катастрофи, приміром землетрусу або виверження вулкана. Лишившись беззахисним, Крит став ласим шматочком для сусідів.

Критське судно

Чи знаєте ви, що...

ця цивілізація не відзначалася агресивністю. Мистецтво Криту було напрочуд багатим на сюжети, проте в ньому майже ніколи не зустрічаються сцени боїв.

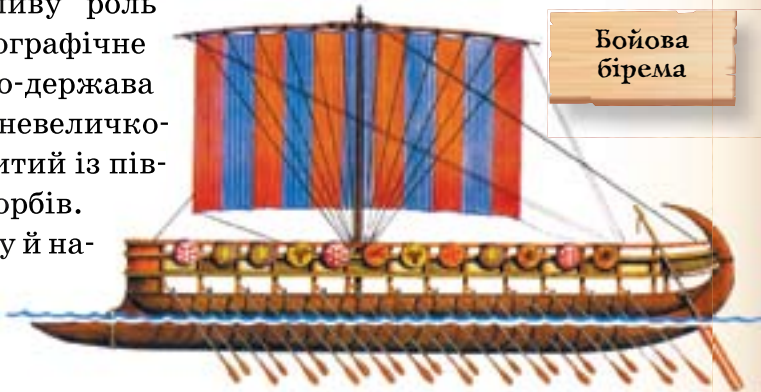
Плавання нащадків фінікійців

У 825 р. до н. е. фінікійці заснували в Північній Африці місто Карфаген, яке на початку III ст. до н.е. стало потужною середземноморською державою. Важливу роль відіграло його зручне географічне розташування. Це місто-держава займало східну частину невеличкого мису, який був прикритий із південного боку пасмом пагорбів.

Облаштувавши зручну й надійну базу, карфагеняни стали підкоряти морські простори. У західній частині Середземного моря вони заснували колонію Ебесс, а сягнувши південного берега Кельтики, створили торговельну факторію Массілія. В іншому напрямку карфагеняни неабияк цікавив найбільший острів у Середземному морі — Сицилія. На його північному березі вони побудували місто-фортецю Панорм.

Задля ще більшого зміцнення своїх позицій на розташованих між Сицилією та Карфагеном островах було створено два форти. Таким чином, уся західна частина моря перейшла під контроль Карфагена.

У 535 р. до н. е. він підкорив острів Сардинію. Історикам також відомо про похід карфагеняни до берегів Гвінейської затоки та експедиції до Олов'яних островів у Британії. Політика твердого контролю

Бойова бірема

над торгівлею в західному Середземномор'ї призвела до конфлікту між Карфагеном та Римом. Під час Другої Пунічної війни римський генерал Сципіон Африканський-старший завдав поразки полководцю Ганнібалу. Унаслідок цього Карфаген утратив право на великий флот і всі свої володіння в Іспанії.

Ганнібал та його легендарні бойові слони

Розташування Карфагенських колоній до початку Першої Пунічної війни

Чи знаєте ви, що...

за легендою, прибувши на нові землі, фінікійці принесли з корабля величезну шкуру вола й домовилися з місцевими мешканцями, що ті віддадуть їм стільки землі, скільки можна буде охопити цією шкурою. Аборигени погодилися. Тоді фінікійці розрізали шкуру на тоненькі ниточки, зв'язали їх в один довгий мотузок і обвели ним стільки землі, що можна було побудувати ціле місто. Так і виник Карфаген.

Мореплавці Давньої Греції

Із найдавніших часів греки поділялися на кілька племен, зокрема ахейців, дорійців та іонійців. Спочатку «морським» народом стали мешканці узбережжя Пелопоннесу — греки-ахейці. Їм пощастило завоювати Крит і всі його володіння, зокрема острови Родос і Кіпр. Але найкращими мореплавцями все ж таки стали іонійці, які жили в Аттиці, а також на островах Евбея, Хіос, Самос та Наксос. Вони плавали по Середземному, Мармуровому й Чорному морях.

Прийоми грецького судноплавства були доволі примітивними. Єдиним морехідним інструментом, який мали давні мореплавці, був лот. Його

використовували для вимірювання глибини води. Пройдену відстань і місце свого перебування визначали за берегами й шляхом приблизних підрахунків.

Торговельні судна без кілів і з малою кількістю вітрил не могли плисти проти вітру. Така безпорадність під час поганих погодних умов призводила до того, що греки наважувалися на морські мандрівки тільки тоді, коли була гарна погода, — від середини березня до кінця жовтня.

Не дивлячись на недосконалість кораблів, грецьким мореплавцям усе ж таки вдалося підкорити Середземне море, вийти в Атлантичний океан і досягти Англії.

У південному напрямку вони плавали аж до північних берегів Африки. Використовуючи вітри й течії, греки мандрували на досить великій швидкості.

Із другої половини VII ст. до н. е. їхні кораблі завітали до Чорного моря. Перші поселення розташовувалися на морському березі, де були хороші гавані, а навколо — родючі землі. Частина з них перетворилася на міста, приміром Пантікапей (сучасна Керч), Ольвія (берег Дніпровсько-Бузького лиману), Херсонес (окраїни міста Севастополь).

Однією з найвидатніших подорожей тих часів стало плавання моряка, астронома, математика й географа Пітеаса. Він відкрив острів Зеландія, Скандинавський півострів і Бретань, Північне та Ірландське моря, а також протоку Каттегат, що поєднує Балтійське й Північне моря.

Основні грецькі міста-поліси на Чорному морі

Чи знаєте ви, що...

спочатку греки називали Чорне море Понтом Аксінським — «негостинним морем», проте потім перейменували на «гостинне» — Понт Евксінський. Доволі часто його називали просто Понтом (морем).

Змішання міфів і реальності

Одіссей та Сирени

Згадки про перші мандрівки, що відіграли значну роль у появі великих культур, дійшли до нас разом із міфами, легендами, переказами, біблійними текстами. Про подорожі давніх греків залишилося дуже багато переказів, у яких переплітаються вигадки й справжні події.

Гомер

Надзвичайної популярності набули тексти Гомера — «Одіссея» та «Іліада». Історики припускають, що автор написав ці поеми у VIII ст. до н. е., поклавши в їхню основу міфологічні перекази про Троянську війну.

В «Одіссеї» та «Іліаді» йдеться про події, пов'язані з походом греків-ахейців проти мешканців малоазійського міста Трої. Були часи, коли греки вважали кожне слово цих поем незаперечною істиною. Фактами, взятими із текстів Гомера, користувалися давньогрецькі історики.

Щоправда, пізніше «Іліаду» й «Одіссею» вважали не більше ніж вигадкою. Проте сучасна наука дозволяє стверджувати, що принаймні

Золота погребальна маска Агамемнона

деякі частини троянської епопеї є історичними.

Зокрема, про це свідчать розкопки, що в 1870—1880-х роках розпочав німецький археолог Генріх Шліман. Він натрапив на руїни великого міста саме там, де, згідно з текстами Гомера, розташовувалася Троя.

Генріх Шліман

Подорожі «батька історії»

Одним із перших учених-мандрівників був Геродот, якого давньоримський філософ Ціцерон назвав «батьком історії». Геродота дуже захоплювали чужоземні звичаї, тож учений довго (між 455—444 роками до н. е.) мандрував країнами Сходу.

У Єгипті вчений розпитував жерців про історію цієї держави, цікавився життям фараонів і відвідував майстерні бальзамувальників, про що пізніше докладно розповів у своїх текстах. Опинившись біля пірамід, він кроками вимірював довжину підніжжя кожної з них.

Маршрут однієї з подорожей Геродота пройшов через Малу Азію, звідки він прибув на кораблі в Північне Причорномор'я, до колонії Ольвія (берег

Геродот

Дніпровсько-Бузького лиману). Імовірно, саме там він зустрів кочові племена скіфів і спостерігав за їхніми звичаями та обрядами.

Результатом довготривалих подорожей Геродота стала праця «Історія».

Карта відомого світу за уявленням Геродота

Чи знаєте ви, що...

на відміну від більшості попередників, Геродот мандрував не для торгівлі, а щоб задовольнити власну цікавість. Очевидно, він хотів побувати в місцях, де здійснив свої подвиги Геракл.

Мандрівник Чжан Цянь

Чжан Цянь

Від азійських держав Согдіани й Бактрії Китай відокремлювали близько п'яти тисяч кілометрів степів, пустель та гір. Частину цього простору заселили кочові племена гунів. Час від часу вони нападали на прикордонні райони країни, грабували міста та села й забирали мирних жителів у рабство.

Щоб захиститися від нападів, у III ст. до н. е. китайці почали будувати Велику стіну, проте племінний союз гунів ставав дедалі міцнішим. Тоді китайський імператор вирішив об'єднатись із народом юечжі, що жив далеко на заході, й відправив туди послів на чолі із Чжан Цянем.

Один з маршрутів
Великого шовкового шляху

Посольство Чжан Цяня

Шлях пролягав через володіння гунів, і невдовзі китайці потрапили в полон. Проте Чжан Цянь терпляче чекав і обмірковував план утечі. Після одинадцяти років неволі йому пощастило втекти. Довгий час, потерпаючи від вітру й холоду на перевалах Тянь-Шаню, він ішов на захід і врешті дістався до Согдіани й Бактрії, де жили юечжі. Чжан Цяню так і не вдалося вмовити їхнього ватажка укласти союз із Китаєм, проте він зібрав важливі відомості про ту частину Азії, де раніше його співвітчизники ніколи не бували.

Мореплавці Малайського архіпелагу

У Південно-Східній Азії розташована держава Індонезія, яка за давніх часів називалась Нусантара («острівна країна»). Вона дійсно складається з тисяч островів Малайського архіпелагу і нагадує намисто завдовжки 5150 кілометрів.

Для всіх народів, що мешкають на території країни, море здавна було рідною стихією. Ще на початку нашої ери малайці з Великих Зондських островів перетнули весь Індійський океан зі сходу на захід і дісталися до острова Мадагаскар.

Найінтенсивніше розвивалися райони прибережної Яви й Суматри. У їх річкових дельтах жили осілі племена. Кожен клаптик землі їм доводилося відвойовувати в первісного лісу, а кожен крок у його спекотних вологих нетрях коштував неймовірних зусиль. Тому берегові селища зв'язувались між собою не по землі, а по «великій солоній воді». Океаном малайські мореплавці мандрували й до далеких країн.

Найціннішими заморськими товарами були золото, срібло, коштовне каміння і шовк.

Чи знаєте ви, що...

на Малайському архіпелазі налічується понад 400 вулканів, понад 100 із них — діючі. Так, тільки на острові Ява розташовано одинадцять «вогнених гір» заввишки понад 3000 метрів.

ПОДОРОЖІ Й МОРСЬКІ ПОХОДИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Видатні досягнення вікінгів

Після падіння Риму в V ст. н. е. наука в Європі не тільки не розвивалася, а навіть зробила помітний крок назад.

У цей час справжніми географами ставали ті, хто не мав про науку жодного уявлення, — мореплавці. У VIII—X століттях значних успіхів у дальніх походах досягли вікінги. Так називали морських розбійників і торговців, які діяли в прибережних водах та на узбережжях. Більшість вікінгів були вихідцями із сучасних Скандинавських країн, у першу чергу з Норвегії, Данії та Швеції.

За двісті років вони завоювали землі в Шотландії, Ірландії, північно-східній Англії та північній Франції, досягали Сицилії, заселили Ісландію й Фарерські острови. Більшість народів були не в змозі чинити опір, тож платили вікінгам данину.

Так звана «Карта Вінланда» (XIII ст.), на якій Америка зображена у вигляді великого острова Вінланд на захід від Гренландії. Була знайдена у 1957 році, але вчені до сьогодні не дійшли єдиної думки щодо справжності документа

Сучасна реконструкція корабля вікінгів

Чи знаєте ви, що...

про досягнення скандинавських мореплавців ми знаємо з творів усної народної творчості — саг. На відміну від грецьких текстів, у яких було безліч вигадок, саги є простими й достовірними.

Найбільший острів на Землі — Гренландію — скандинави відкрили завдяки морській стихії: шторм відніс корабель, який прямував із Норвегії,

далеко на захід, і той опинився біля незнайомих берегів. Повернувшись, мореплавці розповіли про свою пригоду. Потому на пошуки далекої землі вирушив Ейрік Рудий (Рауді). Відважно пробиваючись крізь кригу, вікінг досяг мети. Нову землю він назвав Гренландією — «Зеленою країною», очевидно, цим Ейрік хотів привабити вікінгів.

Та найвидатнішим досягненням скандинавів стало плавання Лейфа Ейріксона. У Гренландії не було лісів, а колоністи потребували деревини, тому в 1004 р. у пошуках лісистих земель мореплавець досягнув північно-східного узбережжя Північної Америки. Отже, вікінги побували в цій частині світу на п'ятсот років раніше за Христофора Колумба.

У християнській Європі майже нічого не було відомо про відкриття вікінгів, тому вони не вплинули на розвиток географічної науки. Пам'ять про ті героїчні походи збереглася лише у кількох давніх сагах Ісландії та Гренландії.

Ейрік Рудий

Подорож пана «Мільйона» та його «Книга»

Марко Поло

У середньовічній Європі найвідомішою стала мандрівка Марко Поло. Його батько та дядько — Нікколо й Маффео Поло — були заможними венеціанськими купцями й упродовж багатьох років вели торгівлю з країнами Сходу. У 1271 р. вони знову вирушили в подорож і цього разу взяли з собою сімнадцятирічного юнака.

Родині Поло знадобилося близько чотирьох років, щоб подолати тисячі кілометрів територією Азії. І тільки в 1275 р. вони досягли мети — опинилися в місті Ханбалік (Пекін).

У Китаї Поло жили впродовж 17 років. Кмітливий та енергійний Марко служив у імператора Хубілая, який посилав його з дорученнями в різні райони країни. Подорожуючи, допитливий венеціанець познайомився з природою і культурою Китаю та став першим європейцем, який побував у внутрішній Азії.

У 1295 р. Марко Поло повернувся на батьківщину. За кілька років між Венецією та її сусідом Генуєю спалахнула війна. Марко брав участь в одній із морських битв і потрапив у полон. У в'язниці

Відбуття Марко Поло з Венеції

Фрагменти з книги Марко Поло

його дивовижні розповіді про пригоди на малознайомих європейцям землях записав один із в'язнів — Рустічано.

«Книга» Марко Поло вийшла напрочуд захоплюючою та користувалась неабиякою популярністю, проте часто до неї ставилися як до пригодницького роману, а не до опису подорожей. Та й справді, як європейцям було повірити, приміром, у те, що «чорні камені» можуть горіти й що за товари можна розплатитися папірцями, а не дзвінками монетами? Адже вони тоді ще не знали про властивості вугілля й про існування паперових грошей!

Слід зазначити, що часом Марко любляв і перебільшувати, за що йому дали прізвисько «Мільйон». Проте вчені зацікавились цією працею і з'ясували, що поруч із вигадками в ній дуже багато точної інформації.

Чи знаєте ви, що...

у «Книзі» Марко Поло йдеться і про територію сучасних України, Росії та Білорусі. Мандрівник розповідає, що тут живуть християни — простодушні й довірливі. Ми також дізнаємося про роздробленість давньоруської держави й про її залежність від татарської орди.

Марко Поло
у татарському одязі

Ібн Баттута та його подорожі

Найвідоміший арабський мандрівник Середньовіччя — Ібн Баттута. Відвідавши наприкінці 1328 року Мекку, він спочатку подорожує Аравією та Східною Африкою. Після цього вирішує побувати в Індії, однак знайти корабель, який би вирушив до омріяної країни, мандрівникові не пощастило, тому він вирішив дістатися туди суходолом.

Ібн Баттута перетнув Малу Азію й дістався до міста Синопа на Чорному морі, а потім переплив до берегів Криму. Тут він побував у Кафі (сучасній Феодосії) й Судаку. Надумку мандрівника, Судак був одним із найбільших портових

Ібн Баттута

міст того часу. Із Криму Ібн Баттута вирушив до столиці Золотої Орди Сарай-Берке, що лежала в низов'ї Волги.

Потому мандрівник дістався міста Ургенч (сучасний Узбекистан), а звідти Бухари. У своїх записах він із захватом розповідає про славнозвісні хорезмські дині, що стали його улюбленими ласощами.

Зрештою Ібн Баттута потрапив до Делі й кілька років прожив в Індії, працював чиновником у делійського султана. Якось той послав його до Китаю, але під час подорожі мандрівника пограбували. Опинившись у скрутному становищі, він був змушений служити в мусульманського правителя Мальдівських островів. Заробивши трохи грошей, дослідник прибув на Цейлон, а звідти дістався морем до Кантона (Китай). Повертаючись назад через Суматру, в 1347 р. він знову опиняється в Аравії й у котре відвідує Персію, Месопотамію, Сирію, Єгипет, а також здійснює четвертий хадж до Мекки.

Розповіді про країни, що побачив Ібн Баттута, записані у збірці «Подарунок споглядальникам дивовижних міст і вражаючих подорожей». Ця книга навіть сьогодні захоплює читача розмаїттям цікавих фактів.

Чи знаєте ви, що...

Ібн Баттута провів у подорожах близько тридцяти років. За цей час він подолав 120 тисяч кілометрів шляху. Нерідко він подорожував у таких місцях, куди не змогли дістатися навіть найвідчайдушніші європейці. Так, у 1352—1353 роках мандрівник перетнув найбільшу пустелю світу — Сахару.

Досягнення китайських мореплавців

У XV ст. наймогутнішою морською державою Азії став Китай. Його кораблі панували у східній частині Індійського й у прибережних водах Тихого океанів.

Кінець XIV — початок XV століть був позначений низкою великих морських операцій китайського військового флоту. У 1374 р. він завдав серйозної поразки головному супротивнику на морських теренах — японцям.

Розвиток морського суднобудування й судноплавства дозволив розпочати далекі плавання. Завдяки цьому китайці проклали нові морські шляхи й зробили важливі наукові відкриття. Свою морську міць Піднебесна напрочуд яскраво засвідчила під час успішної військово-морської експедиції до Індійського океану, що відбулася між 1405 та 1433 роками.

Її очолював китайський мореплавець Чжен Хе. Він вирушав у далекі плавання сім разів, щоразу маючи під своїм командуванням до 60—70, а часом і 100 кораблів із загальним екіпажем 25—30 тисяч людей. Китайці пройшли шлях від тодішньої столиці держави — Нанкіна, через Східнокитайське й Південнокитайське моря до Індійського океану.

Під час плавання кораблі подолали понад 20 тис. кілометрів. Із кожною новою експедицією китайський флот усе далі й далі просувався на захід.

Чжен Хе

Посольство Чжен Хе в Калікуті (Індія)

Спочатку Чжен Хе відвідав береги Індокитаю, Яви, Суматри, Цейлону, Індії. Потім здійснив плавання до Ормуза в Перській затоці та аравійського порту Аден. Експедиція також досягла й африканських берегів, побувавши на півострові Сомалі та на південному сході «чорного» континенту.

Карта, за якою мандрував Чжен Хе

Китайські мореплавці мали неперевершені досягнення. Вони значно раніше за європейців відкрили морський шлях до Індії, а кораблі Чжен Хе встановили жваві торговельні зв'язки на морських шляхах частини Індійського й Тихого океанів.

Чи знаєте ви, що...

у Китаї будували дуже великі кораблі, які вміщали сотні моряків і солдатів. Окремі судна сягали 145 метрів завдовжки. Вони рухалися завдяки вітрилам із очеретяних циновок, а під час штилю — за допомогою великих весел.

Порівняльні розміри корабля Чжен Хе та каравели Колумба

ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Португальці огинають Африканський континент

Відкриття XV—XVII століть цілком змінили уявлення європейців про світ, недарма цей період в історії називають епохою Великих географічних відкриттів. Флагманом атлантичного мореплавства європейців стає Португалія. Неоціненний внесок до підготовки подорожей того часу зробив принц Генріх, який отримав прізвисько Мореплавець. Цей португальський лицар зміг організувати морехідну школу з обсерваторією.

Генріх
Мореплавець

Перше розвідувальне плавання уздовж берегів Африки почалося в 1418 р., проте незабаром кораблі повернулися назад, оскільки нестерпна спека й, здавалося, цілковита відсутність життя на узбережжях вселяли в моряків жах.

Перше розвідувальне плавання уздовж берегів Африки почалося в 1418 р., проте незабаром кораблі повернулися назад, оскільки нестерпна спека й, здавалося, цілковита відсутність життя на узбережжях вселяли в моряків жах.

Обігнути Африканський континент із півдня та знайти шлях до Індії спробувала експедиція Бартоломеу Діаша. Стомлені надзвичайно важким плаванням, моряки все ж таки виконали завдання й опинилися в Індійському океані. У грудні 1488 р. експедиція повернулася до Лісабона. Звістка про її результати була радісною, оскільки з'ясувалося, що до Індії можна дістатися океаном.

Відкриття морського шляху до Індії

За наказом короля Португалії Мануеля I у 1497 р. до Індії було споряджено експедицію, яку очолив Васко да Гама. Він залучив до складу екіпажу певну кількість злочинців, засуджених на страту, яким доручав виконання найнебезпечніших завдань.

Васко да Гама

Під час подорожі португальці зустріли арабські кораблі і з'ясували, що

на східному березі Африки лежить порт Мозамбик, а ще далі — Момбаса й Малінді. Саме туди ескадра й вирушила.

Діставшись порту Малінді, піддані португальського короля вперше побачили кораблі з Індії, а вже за три тижні прибули до омріяної країни. Іще за три дні експедиція наблизилась до великого міста Калікут (тепер Кожикод), де європейці придбали прянощі та коштовне каміння. Дорога

назад була дуже складною: вичерпалися запаси продуктів, велика кількість моряків померла від цинги. До Лісабона в 1499 р. повернулося менше половини екіпажу. Але результату було досягнуто: тепер португальці знали морський шлях із Європи до Індії, завдяки якому їхня країна мала величезні прибутки впродовж багатьох десятиліть.

Чи знаєте ви, що...

Відкриття мореплавців того часу пильно охоронялися державою. Вивезення карт із новими даними за межі Португалії було суворо заборонено.

Ескадра Васко да Гама вирушає до Індії

Адмірал Моря-Океану та його відкриття Америки

Успіхи португальських мореплавців неабияк збентежили Європу, особливо іспанців, які й собі почали шукати морський шлях до Індії. Тим часом учені переконувалися в тому, що греки все-таки мали рацію, стверджуючи, ніби земля має форму кулі. Отже, невдовзі мореплавці збагнули, що, пливучи на захід Атлантичним океаном, урешті-решт можна дістатися Східної Азії.

Проект маршруту до Індії західним шляхом склав генуезець Христофор Колумб. Спочатку він намагався втілити свої задуми в життя у Португалії, але, отримавши відмову короля, 1485 р. перебрався до Кастилії, де домогся аудієнції у Фердинанда V та Ізабелли.

Христофор Колумб

Королева була вражена непохитною вірою Колумба у свою мандрівку, тож згодилася дати йому кораблі й потрібне спорядження.

3 серпня 1492 р. з міста Палоса в море вийшли три кораблі: каравели «Пінта» й «Нінья» та флагманське судно «Санта-Марія».

Вони йшли на максимальній швидкості вдень і вночі, однак минуло більше місяця, а земля й досі не з'являлася на горизон-

Каравели Христофора Колумба: «Нінья», «Санта-Марія» та «Пінта»

Королева Ізабелла

ті. Тільки 13 жовтня 1492 р. команда зійшла на земну твердь першого відкритого острова (Багамський архіпелаг). Тут жили простодушні люди зі шкірою мідно-червоного кольору. Європейці здалися місцевим мешканцям посланцями богів.

Поблизу острова Гаїті «Санта-Марія» сіла на риф, і мандрівникам так і не пощастило її визволити.

Частині команди довелося залишитися на цьому острові, який Колумб назвав Еспаньйолаю. Тож на початку січня 1493 р. назад вирушили тільки «Пінта» й «Нінья». До Іспанії Христофор Колумб привіз кількох індіанців, невелику кількість золота, небачені рослини й пір'я дивовижних птахів.

Колумб проголошує відкриту землю власністю іспанського короля

Король Фердинанд V

Чи знаєте ви, що...

плавання Колумба посилило конкуренцію між Португалією та Іспанією. Піренейські монархії вирішили поділити між собою всі відкриті й ще не відомі землі. Розподіл світу на сфери впливу закріпили Тордесільяською угодою 1494 року. Згідно з нею, лінію поділу було проведено за 270 миль у західному напрямку від Азорських островів. Португалія мала виключне право на землі на схід від цієї лінії, а Іспанія — на захід.

Загадки Амеріго Веспуччі

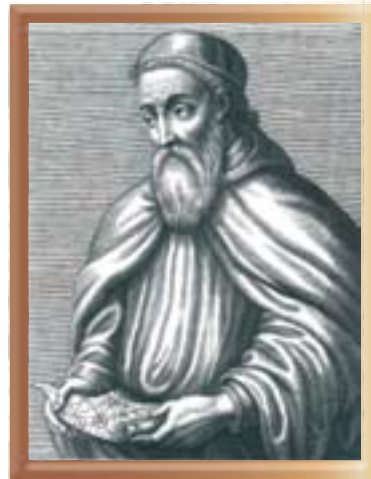
Колумб був переконаний, що дістався берегів Азії західним шляхом. Це спричинило історичну помилку: пізніше вже відкрити ним частину світу було названо на честь Амеріго Веспуччі.

Майже вся інформація про його подорожі зводиться до двох листів Амеріго, датованих 1503 і 1504 роками. Їхній зміст викликає дуже багато запитань: у них не згадано імен мореплавців, міститься мало інформації про пройдені відстані, натомість доволі докладно змальовано зоряне небо південної півкулі, клімат, флору й фауну відкритих країн.

Якщо вірити листам, Веспуччі здійснив два плавання, перебуваючи на іспанській службі, та ще два — на португальській. Перше з плавань, нібито здійснене в 1497—1498 роках, викликає в істориків сумніви, тимчасом як друге є документально підтвердженим. У 1499—1500 роках Веспуччі плавав у складі експедиції Алонсо Охеда.

Фрагмент карти Вальдземюллера з портретом Амеріго Веспуччі

Амеріго Веспуччі

Улітку 1499 р. його кораблі підійшли до північного узбережжя Південної Америки, де розділились на дві групи. Охеда із двома кораблями рушив на північний захід, де дослідив узбережжя сучасної Гвіани й Венесуели. Потому, через відкриті Колумбом протоки, мореплавець вийшов до Карибського моря. Веспуччі тим часом рухався на південний схід, де відкрив дельту найбільшої річки у світі — Амазонки.

У серпні він повернувся до Карибського моря, де знову об'єднався із кораблями Охеда. Прямуючи на захід, вони відкрили понад 1600 кілометрів берега материка. Іспанцям неодноразово доводилося бачити селища індіанців, хатинки яких стояли на стовпах і поєднувалися за допомогою розвідних містків. Ці хатинки нагадали європейцям Венецію, тому вони нарекли тутешні місця Маленькою Венецією (Венесуелою).

У 1501 р. Амеріго Веспуччі вирушив у нове плавання, обіймаючи посаду астронома й навігатора. Схоже, саме під час цієї експедиції флорентієць остаточно переконався, що побачений ним материк не є Азією.

Чи знаєте ви, що...

називати нові відкриті землі Америкою запропонував картограф Мартін Вальдземюллер. У 1538 р. світ побачила карта світу голландського картографа Герхарда Меркатора. На ній було зображено обидва материки Нового Світу, що мали спільну назву «Америка».

Карта світу, складена картографом Герхардом Меркатором

Перша в історії кругосвітня подорож

Португалець Фернан Магеллан у 1517 р. переїхав до Іспанії й зумів переконати короля Карла I в тому, що між Атлантичним океаном і Південним морем (Тихим океаном) існує протока, якою можна дістатися до багатих на прянощі Молуккських островів. І вже 1519 р. під його керівництвом у довгий небезпечний шлях вирушила іспанська флотилія з п'яти кораблів.

Проте пошуки проходу до Південного моря тривали без жодного успіху. На трьох кораблях зчинився заколот: частина офіцерів вимагала, щоб Магеллан узгоджував із ними всі свої рішення. Але той жорстоко покарав заколотників.

Фернан Магеллан

Корабель Магеллана «Вікторія»

Нарешті експедиція ввійшла до протоки, яку згодом назвали протокою Магеллана. Коли судна опинилися в найбільшому океані планети, він зустрів їх прихильно: під час плавання не було штормів, і Магеллан назвав океан Тихим. Та невдовзі закінчилися питна вода й харчі. У їжу йшли навіть волячі шкури, якими було вкрито реї. У такому стані флотилія пройшла майже 17 тисяч кілометрів, поки натрапила на заселені острови.

На одному з них Фернан Магеллан втрутився до міжусобної війни. У сутичці з тубільцями

відважний мореплавець загинув, а разом із ним — ще вісім матросів. Решті пощастило врятуватися. Утім на цьому неприємності експедиції не завершилися. На острові Себу тубільці віроломно напали на європейців і вбили ще 24 людини. На двох уцілілих суднах європейці чотири місяці блукали серед Малайського архіпелагу, поки знайшли острів Тідоре. Тут їм пощастило дешево купити велику кількість прянощів. Потому команда вирішила, що корабель «Вікторія» під командуванням Хуана Себастьяна Елькано піде далі на захід через Індійський океан, а «Тринідад» повертатиметься через Тихий океан.

Однак лише «Вікторія» у 1522 р. дісталась берегів Іспанії. На її борту залишилося всього 18 людей, яких зустрічали як справжніх героїв.

Чи знаєте ви, що...

перша кругосвітня подорож тривала 1081 день. Її науковий результат був грандіозним: мореплавці вирушали на захід, а повернулися зі сходу. Це свідчило, що Земля має форму кулі, а Світовий океан є одним цілим.

Порушники Тордесільяської угоди

Тордесільяська угода між Іспанією та Португалією про розподіл сфер впливу юридично діяла майже триста років і була скасована аж у 1777 р. Проте багато потужних європейських держав не збиралися припиняти свої морські походи. Так, у 1497 р. англійський король Генріх VII відправив експедицію на чолі з мореплавцем італійського походження Джоном Каботом (Джованні Кабото) «до всіх країн Сходу, Заходу й Еівночі».

Кабот вирушає в плавання разом із сином Себастьяном. На невеличкому кораблі «Метью» мореплавці перетнули Атлантику й опинилися біля берегів Північної Америки (Кабот припускав, що це Китай). Тут мандрівники дослідили бе-

Джон Кабот

Корабель Кабота «Метью»

реги острова Ньюфаундленд і побували побіля півострова Лабрадор. Ідучи вздовж східного узбережжя Північної Америки, моряки висаджувались на берег і зустрічали вбраних у шкури тварин індіанців. Однак англійцям не вдалося роздобути в них ані золота, ані перлин.

Після смерті батька Себастьян Кабот вирішив повернутися додому. Експедиція прибула

Чи знаєте ви, що...

Джон Кабот досягнув берегів Північної Америки майже в той самий час, коли Христофор Колумб і Америго Веспуччі відкрили Південну Америку.

де, як то кажуть, має бути ціла купа золота». Унаслідок плавання Картьє відкрив Канаду, яку одразу ж оголосив територією Франції. Король був неабияк вражений і доручив продовжувати дослідження.

Уже в наступному, 1535 р. було споряджено другу експедицію. Цього разу по протоці, яку зараз називають на честь цього мореплавця, Картьє оминув острів Антикості.

Жак Картьє

Канаду Картьє оголосив територією Франції

Незабаром мандрівники дісталися до індіанського поселення Ошлага, де вирішили перечекати люту зиму.

Навесні французи повернулися на батьківщину, привізши із собою кількох індіанців, але від них чекали зовсім іншого — золота й відкриття маршруту до Китаю.

Відкриття й завоювання конкістадорів

Якщо для європейців Христофор Колумб є великим мореплавцем, то для корінних мешканців Америки він антигерой. Адже слідом за ним на нові землі стали прибувати спрагли до наживи авантюристи й завоювники. Вони шукали коштовні метали, перш за все золото, гадаючи, що воно «народжується» в екваторіальних районах від променів пекучого сонця.

Період завоювання Мексики, Центральної й Південної Америки європейцями в кінці XV — на початку XVI століть називають Конкістою (ісп. «conquista» — «завоювання»), а завоювників — конкістадорами. Її учасники (переважно іспанці) здійснювали морські плавання уздовж берегів Північної та Південної Америки, а також сухопутні походи вглиб обох материків.

З вогнем і мечем військові загони Ернандо Кортеса пройшли імперією ацтеків — Мексикою, а Франсиско Пісарро — землею інків, Перу. Підкоривши їх, завоювники грабували місцеві народи й зруйнували їхню високу культуру. Велика кількість індіанців гинула не під час боїв, а від голоду, непосильної праці й завезених прибульцями інфекційних

Загибель Атауальпи — останнього правителя інків

Чи знаєте ви, що...

за життя Атауальпи Пісарро затребував у інків фантастичний викуп: кімнату, в якій утримувався їх полонений вождь, вони повинні були до стелі заповнити золотом. Намагаючись врятувати життя свого правителя, індіанці зібрали золото й навіть заповнили ще дві кімнати сріблом, але Пісарро не дотримав слова і стратив Атауальпу.

Чи знаєте ви, що...

у XVI столітті Атлантику перетнуло понад 200 тисяч іспанців. Унаслідок військових дій до володінь іспанської корони були приєднані величезні території, площа яких майже в 22 рази перевищувала територію самої Іспанії.

хвороб: віспи, тифу, чуми. Виправдовуючи свою жорстокість, конкістадори згадували про криваві людські жертвоприношення, що були доволі розповсюдженим явищем у багатьох місцевих народів. Релігія індіанців справді славиться шокуючими обрядами,

приміром ацтеки їли м'ясо переможених ворогів. Тож іспанці вирішили, що зустрілися зі слугами сатани, яких слід знищувати в будь-який спосіб.

Ентузіазм конкістадорів розпалювався також і через розповіді про неймовірні багатства Нового Світу і легенду про дивовижну країну золота — Ельдорадо. Вони вважали, що в цій, насправді вигаданій, країні скарби були такою самою буденною річчю, як звичайнісінький камінь у європейських містах.

Суворі ацтекські боги потребували людських жертв

Перехід Панамського перешийка й досягнення берега Тихого океану

Алонсо де Охеда

Щоб продовжити в Америці пошуки золота, конкістадорам слід було проникнути вглиб континенту. Однак зробити це без створення постійних поселень було неможливо. Першу спробу заснувати такий опорний пункт у 1509 р. здійснив іспанець Алонсо де Охеда. Його експедиція успішно дісталася материка, і на східному березі затоки Ураба заснувала фортецю Сан-Себастьян.

Спочатку в іспанців усе було добре: вони захопили полонених і багату здобич. Але індіанці відчайдушно опиралися. До того ж у конкістадорів закінчилися запаси їжі, вони почали хворіти.

У 1510 р. на допомогу була відправлена експедиція. Прибувши на узбережжя, конкістадори вирішили заснувати нове місто Санта-Марія-де-ла-Антигуа побіля Дар'єнської затоки. За рішенням поселенців, ним стали керувати алькальди, одним із яких був Васко Нуньєс де Бальбоа.

Шукаючи золото, Бальбоа здійснив кілька походів на землі індіанців. Невдовзі конкістадор почув від одного з вождів про море, що лежало за горами, і про розташовані на півдні багаті на золото країни. Навербувавши в колонії добровольців, Бальбоа надіслав королю повідомлення про нову експедицію. При

Васко Нуньєс де Бальбоа на березі Тихого океану

Бальбоа був відомий своєю жорстокістю. Особливо жахали індіанців пси, які за його наказом розривали людей на шматки

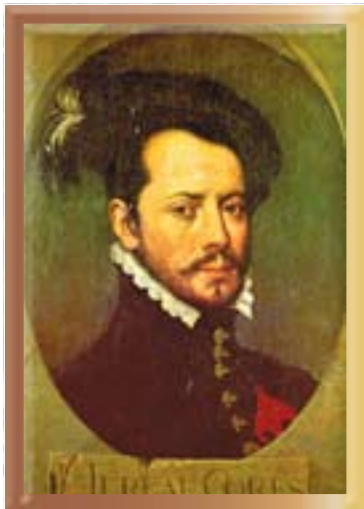
дворі цю ідею підтримали й навіть виділили кошти, проте керувати експедицією доручили дворянину Педро Аріасу Давілу, що відплив з Іспанії у квітні 1514 року. Але Бальбоа вирушив у похід, так і не дочекавшись підкріплення.

Шлях пролягав через гірські хребти, лісові нетрі, а часом навіть болота, і все-таки експедиції пощастило перетнути Панамський перешийок і вийти до Тихого океану, який Васко Нуньєс назвав Південним морем. Іспанцям вдалося захопити в місцевих індіанців велику кількість золота й гарних перлин. По дорозі назад кілька людей померло від голоду, але все ж таки після п'ятимісячного походу Бальбоа повернувся до Санта-Марія-де-ла-Антигуа й надіслав звіт про своє відкриття королю Фердинанду V.

Карта XVI ст. із зображенням Панамського перешийка

Ідальго Ернандо Кортес — завойовник, колонізатор, дослідник

Ернандо Кортес

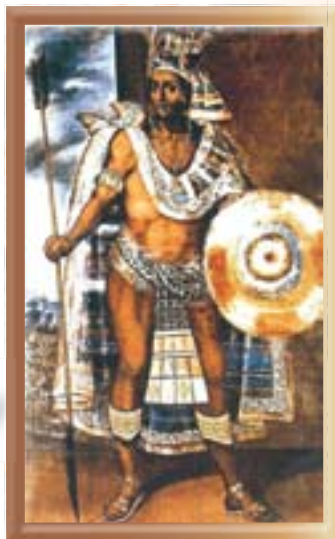
Завоювання однієї з найбільш потужних індіанських цивілізацій, що розквітла на території Мексики, пов'язано з ім'ям Ернандо Кортеса. Наприкінці 1518 р. він очолив морський похід і розгромив загін індіанців на березі затоки Кампече. Потім загін Кортеса вирушив уздовж узбережжя на північний захід, де в 1519 р. заснував фортецю Веракрус. Сюди прибули послы верховного правителя ацтеків, Монтесуми, і доставили розкішні подарунки для іспанського короля, серед яких було багато виробів із золота.

Невдовзі Кортес знайшов спільників серед деяких індіанських народностей, і разом із ними дістався до столиці мексиканської імперії — Теночтітлана

(район сучасного Мехіко). Монтесума прийняв чужоземців із почесами. Спочатку конкістадори поводитись мирно, але потім вони отримали звістку про те, що індіанці вбили кількох підданих іспанської корони у Веракрусі. Кортес вирішив цим скористатися, звинуватив гостинного господаря в організації нападу і наказав його заарештувати. Проте незабаром ацтеки повстали

Чи знаєте ви, що...

з часів правління Філіппа III метрополія стала пригноблювати нащадків конкістадорів. Здебільшого з цієї причини вони очолили боротьбу за відокремлення латиноамериканських колоній від Іспанії.

Монтесума

Чи знаєте ви, що...

Ернандо Кортес був непоганим поетом, а його листи до короля Карла V, які охоплюють період із 1519 до 1526 р., вважають видатними пам'ятками літератури епохи Великих географічних відкриттів.

й оточили Теночтітлан. Коли іспанці намагалися вночі покинути столицю, ацтеки напали на завойовників, завдавши їм нищівного удару. Тільки допомога спільників-індіанців урятувала загін Кортеса від повного знищення.

Незабаром ослаблені іспанці знову зустрілися з величезною армією індіанців. Та Кортес, очолюючи кінний загін, зумів прорватися крізь оборону ворогів і вбив ватажка ацтеків списом. Індіанці запанікували й дременули врозтіч. Окрилений таким успіхом, Кортес знову вирішив завоювати мексиканську столицю.

20 травня 1521 р. розпочався наступ на Теночтітлан. Оборону очолив новий верховний ватажок — Куаутемок. Іспанці увірвалися до міста лише у серпні, коли бойовий дух індіанців підірвали голод і хвороби.

До початку 1524 р. іспанські конкістадори заснували в Мексиці кілька міст, а в 1527 р. Кортес повернувся на батьківщину і розпочав дослідницьку діяльність. Він спорядив сім експедицій, які відкривали тихоокеанські острови та обстежували береги Північної Америки.

Зустріч Кортеса та Монтесуми

Завоювання Перу й дослідження прилеглих областей

Франсиско Пісарро

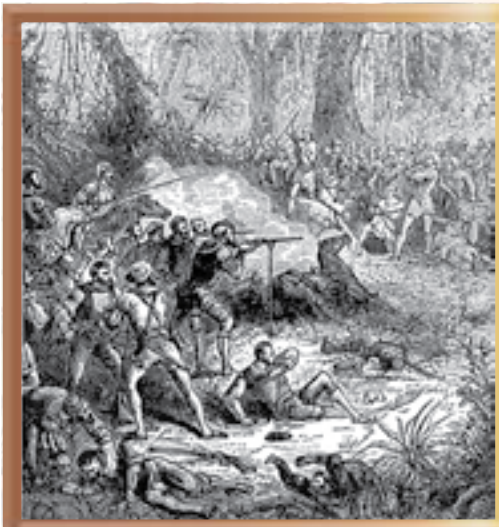
Звістка про підкорення Кортесом Мексики вразила конкістадорів. Відтепер вони постійно шукали відомості про інші багаті індіанські держави. До іспанців, які облаштувались у Панамі, доходили чутки про «велику імперію», яка лежить десь на півдні. Знайти й підкорити її поставив собі за мету Франсиско Пісарро.

Щоб фінансувати експедицію до цієї країни, Пісарро знайшов двох компаньйонів — Дієго де Альмагро та Ернандо де Луке. Та фортуна посміхнулася партнерам лише під час другої експедиції. Попри всі труднощі, відчайдухам пощастило дістатися імперії Тауантінсуйо. Тут вони здобули золоті й сріб-

ні прикраси, тонку вовняну тканину й дивовижних тварин — лам.

Щоби цілком підкорити ці землі, Пісарро вирушив до Іспанії й домігся підтримки Карла V.

На початку 1532 р. іспанці висадилися на берег у районі екватора. Скориставшись тим, що в державі інків нещодавно відбувалася міжусобна війна, завойовники легко підкорили столицю імперії — Куско, оголосивши її володінням іспанської корони. У Перу конкістадори захопили нечувані скарби. Найбільша частина (понад 250 кг золота) дісталася Пісарро, чимало коштовностей

Похід конкістадорів крізь джунглі

Дієго де Альмагро

отримали і його брати. Проти такого розподілу протестував Альмагро. Тоді Пісарро відправив колишнього друга на завоювання Чилі, сподіваючись, що там він здобуде золото.

Незважаючи на свій похилий вік (на початку походу Альмагро було 60 років), конкістадор пройшов 2500 кілометрів, долаючи гірські перевали висотою понад 4500 метрів. Він переконався, що у Чилі немає скарбів, натомість

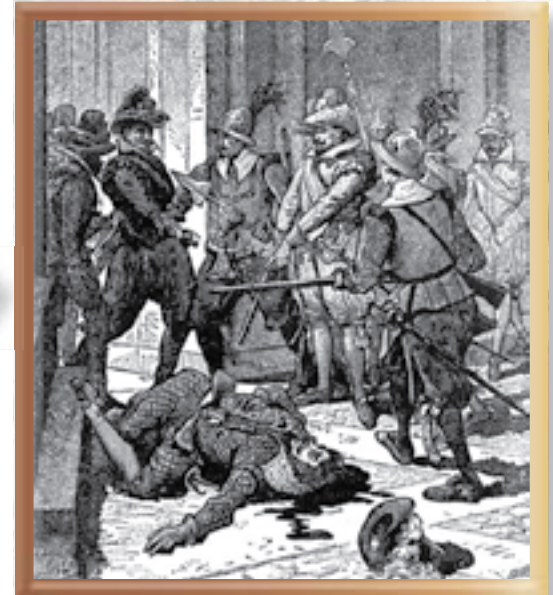
є войовничі племена арауканів. Альмагро почувався приниженим, тому, повернувшись назад, спробував домогтися справедливості силою. Але брати Пісарро стратили його.

Чи знаєте ви, що...

похід Дієго де Альмагро історики вважають одним із найвищезначніших. Його загін відкрив Центральноандійське нагір'я, найбільше серед високогірних озер світу — Тітікака, а також безводну пустелю Атакама, дослідив близько 2 тис. км Аргентино-Чилійських Анд і 1500 км тихоокеанського узбережжя Південної Америки.

Золотий вівтар з храму Сонця «Коріканча» в Куско

26 червня 1541 року Пісарро був убитий заколотниками на чолі з сином страченого Альмагро

Відкриваючи таємниці найбільш повноводної ріки світу

Вісенте Яньєс Пінсон

Восени 1499 р. від берегів Іспанії відпливла флотилія з чотирьох каравел, яку очолював Вісенте Яньєс Пінсон. Кораблі перетнули Атлантичний океан і наблизилися до східного узбережжя Південної Америки. Невдовзі моряки помітили, що за десятки кілометрів від берега вода в цій частині океану залишається прісною. Іспанці зрозуміли, що перебувають у місці, де в океан впадає якась велика ріка. Так було відкрито гирло Амазонки, якій спочатку дали дуже довгу назву: Rio Santa Maria de la Mar Dulce — «Річка Святої Марії прісного моря».

Першим із європейців подорож цією рікою здійснив іспанець Франсіско де Орельяна. Це сталося за цікавих обставин. Його загін вирушив у похід у східному від Анд напрямку — до «країни кориці».

Невдовзі в конкістадорів закінчився провіант, тож іспанці збудували невеличку бригантину і 26 грудня 1541 р. Орельяна з п'ятдесятьма солдатами вирушив униз річкою, щоб провести розвідку. Він мав за кілька днів повернутися до основного загону, та сталося зовсім інакше. Орельяні не пощастило знайти індіанців, у яких він збирався виміняти їжу.

Минали місяці, а бригантина продовжувала рухатися на схід. Якось загін Орельяни прибув до одного з поселень, та щойно

Чи знаєте ви, що...

Амазонка — найбільша в світі ріка за розмірами басейну й водоносністю. Її басейн охоплює територію у 7 млн квадратних кілометрів — це цілий світ, що за площею дорівнює Австралії.

конкістадори зійшли на берег, як на них посипався град стріл і списів. Юрба місцевих мешканців стрімко атакувала прибульців і швидко зникла після мушкетного залпу. Потім іспанці розповідали, що їм довелося битися з індіанцями, довге волосся яких спадало на плечі й спини, а їхні стегна прикривали короткі спідниці. Конкістадори навіть припускали, що опинилися в країні легендарних жінок-воїнів — амазонок, саме тому й річку назвали Амазонкою (за іншою версією, її назва походить від індіанського слова «амасуну» — «велика вода»). Лише у серпні 1542 р. іспанці дісталися до гирла ріки.

Уперше пройшовши Південну Америку із заходу на схід, Орельяна довів, що материк має величезну довжину по екватору.

Франсіско де Орельяна

Відкриття й «втрати» Австралії

Птолемей

Славетний учений давнини Птолемей на своїй карті світу зобразив у південній півкулі величезний материк і нарік його Terra Australis Incognita — «Невідома Південна Земля».

У 1605 р. на її пошуки з Перу вирушила нова експедиція, яку очолив Педро Кірос. Коли його кораблі повернули на південь від островів Санта-Крус, за якийсь час іспанці побачили гористу землю з густими лісами та селищами. Кірос був переконаний, що це великий материк, і назвав його Південною Землею (Австралією) Святого Духа. Зрадивши, він вирішив якомога швидше повідомити іспанську владу про відкриття континенту, тож вночі покинув два експедиційні кораблі й на своєму судні відправився до Мадрида. У місті мореплавець намагався довести, що для дослідження Південної Землі потрібно спорядити велику експедицію. Однак іспанські чиновники відмовили Кіросу, і це врятувало його від великого розчарування, оскільки відкрита ним земля насправді була архіпелагом, який тепер називається Нові Гебриди.

Тим часом Луїс Ваес де Торрес, капітан одного з полишених

Чи знаєте ви, що...

за іронією долі, Кірос відкрив острів, гадаючи, що це материк, а Торрес перебував за два кроки від Австралії, але вважав невідомий берег за острів.

Абориген
з острова Тасманія

Кіросом кораблів, п'ятнадцять днів чекав на повернення флагманського судна. Потім він розпечатав пакет із наказом командира: дійти до 20° південної широти, а тоді повернутися до Іспанії.

Кораблі прямували цим курсом і проходили повз п'ятий континент, однак мореплавці про це навіть не здогадувалися.

У XVII столітті відкриття берегів п'ятого континенту здебільшого здійснювали голландські мандрівники, унаслідок чого Австралія спочатку отримала назву Нова Голландія. Найважливіші відкриття зробив Абель Янсзон Тасман. На початку 1644 р. його експедиція обстежила узбережжя Північної й Західної Австралії завдовжки близько 5500 км. Мореплавець установив, що всі «землі»,

Карта «Нової Голландії»

відкриті до нього, є частинами єдиного континенту — Нової Голландії. Проте всі відомості, зібрані Абелем Тасманом, були засекречені, і європейцям довелося відкривати Австралію ще раз.

Абель Янсзон Тасман

У бухті Вбивць, що у Новій Зеландії, у сутичці з маорі загинуло чотири моряки з експедиції Тасмана

Кругосвітня подорож «залізного пірата»

З давніх-давен постійним супутником морської торгівлі було піратство. В середині XVI століття стосунки між Англією та Іспанією стають дуже напруженими, бо англійська королева Єлизавета спонсорує кораблі «джентльменів удачі». Найвідомішим серед них був Френсіс Дрейк.

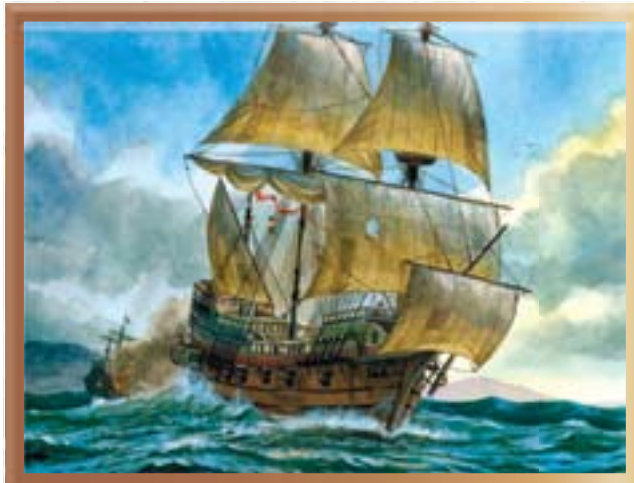
«Залізний пірат», як його нарекли пізніше, грабував лише ворогів Англії. Він самостійно напав на Панамський перешийок і розгромив іспанський караван, що віз золото, срібло й інші коштовності. На захоплених кораблях пірати повернулися до Англії. Королева Єлизавета поставилася до цього прихильно, а Дрейка

Сер Френсіс Дрейк

призначила командуючим кругосвітньої експедиції, основним завданням якої був напад на тихоокеанські береги Іспанської Америки.

У грудні 1577 р. із Плімута відпливла ескадра з п'яти кораблів. Коли два судна вийшли з ладу, Дрейк вирішив їх покинути й увійти до Магелланової протоки лише на трьох кораблях. Слід зазначити, це було завданням

Корабель Дрейка «Золота лань»

неабиякої складності: протока дуже вузька і звивиста, тож, ідучи нею, слід часто змінювати напрямок руху.

Шостого вересня кораблі вийшли до Тихого океану, і Дрейк узяв курс до берегів Перу. Але вночі почався такий шторм, якого морякам іще ніколи не доводилося бачити. Флагманське судно «Золота лань» віднесло далеко на південь. Так сталося, що далі корабель Дрейка попрямував самостійно.

Згодом він здійснив низку нападів

на іспанські колонії тихоокеанського узбережжя Америки. При цьому «залізному пірату» пощастило пограбувати галеон, який перевозив надзвичайно багаті вантажі.

Урешті-решт, 26 вересня 1580 р. перший англійський корабель, що здійснив кругосвітнє плавання, повернувся на батьківщину. Дізнавшись про неймовірний успіх Дрейка, королева прямісінько на палубі посвятила його в лицарі. А завдяки небаченій здобичі Англія повністю розплатилася з боргами.

Пам'ятник Дрейку
в Плімуті

Чи знаєте ви, що...

Дрейк здійснив друге у світі кругосвітнє плавання, при цьому він очолював похід від початку до кінця. Щоб ушанувати мореплавця, на його честь було названо найширшу протоку на Землі, яка поєднує два найбільші океани — Тихий та Атлантичний.

Продовження пошуків північно-західного (арктичного) проходу

Джон Дейвіс

складним, і невдовзі частина команди стала нарікати на холод, тому Дейвіс відпустив два кораблі додому.

Незважаючи на всі перешкоди, на початку серпня решта кораблів досягли Північного полярного кола. Подальший шлях на північ унеможлилювали густі тумани й майже суцільна крига. Англійцям довелося повернути.

Бажання дістатися берегів Китаю та Індії, оминаючи португальські й іспанські володіння, змушувало англійців «штурмувати» північ Америки. Капітан Джон Дейвіс не сумнівався в існуванні судноплавного північно-західного проходу до Азії.

У середині червня 1586 року чотири його кораблі дісталися Гренландії. Потому мандрівник побував у протоці, що тепер носить його ім'я, й висадився в одному з прилеглих районів. Узавши із собою провідником місцевого мешканця, англійці продовжили свою подорож на північ. Плавання серед криги було

Карта експедицій Джона Дейвіса

знову з'явилася надія на те, що пощастить «пройти наскрізь» до іншого океану. Однак дослідити протоку їм не вдалося — здійнявся потужний вітер, через який вони були змушені покинути небезпечне місце. Це врятувало англійців не лише від можливої аварії корабля, а й від розчарування, адже насправді це була затока Гамільтон.

Не зробивши інших відкриттів, кораблі повернули назад. Вони прибули до Англії з цінним вантажем — шкурами тюленів, тому з фінансової точки зору похід уважався успішним. Це дало можливість майже відразу, у 1587 р., спорядити наступну експедицію. Спочатку Дейвіс підійшов до узбережжя Гренландії і залишив тут два великі кораблі, щоб вони займалися звіробійним промислом.

Тим часом сам мандрівник на свій страх і ризик продовжив пошуки.

Він дослідив майже все атлантичне узбережжя Лабрадору. І хоча Дейвіс так і не зміг знайти північно-західний прохід, йому вдалося проникнути на північ далі, аніж будь-кому раніше.

Рухаючись уздовж берега Баффінової Землі й далі на південь, через погані погодні умови Дейвіс не помітив входу до Гудзонової протоки, проте виявив «розрив» у гористому узбережжі. У мандрів-

Чи знаєте ви, що...

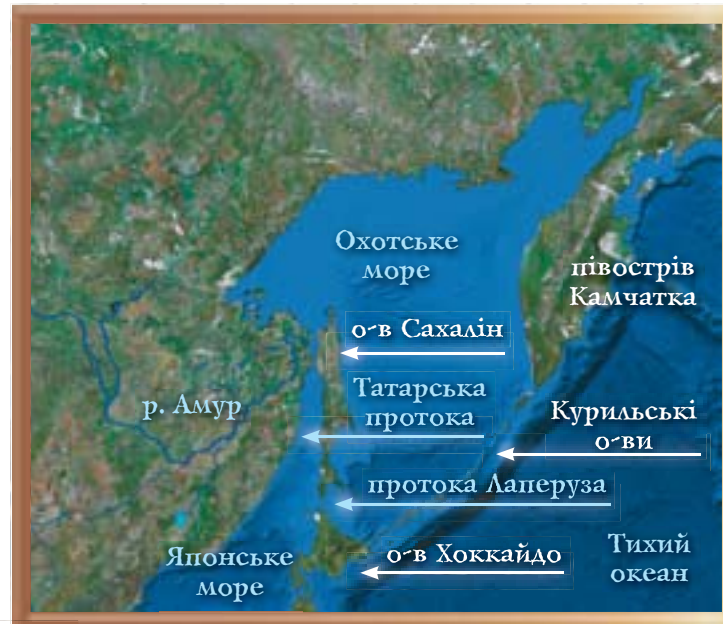
Джон Дейвіс написав підручник штурманської справи під назвою «Таємниці мореплавства». Упродовж багатьох років він залишався настільною книгою навігаторів.

Землепрохідці. Похід Івана Москвітін до Охотського моря

Далеко не всі відкриття були здійснені під час морських подорожей, історії відомі не менш героїчні походи сухоходом. Приміром, у Росії завдяки землепрохідцям були відкриті неосяжні землі Північної та Північно-Східної Азії.

З кінця XVI до середини XVII століття вони пройшли понад сім тисяч кілометрів «назустріч сонцю» і зібрали доволі точну інформацію про річки, що текли Сибіром.

У 1636 р. з Томського острогу вийшов загін козаків, очолюваний отаманом Дмитром Копиловим. Він вирушив до «Ленської земельки», щоб знайти нові річки, а також народи, які ще не сплачували натуральний податок — ясак. Улітку 1638 р. вище гирла річки Майї козаки звели

Чи знаєте ви, що...

острог — укріплення, яке зазвичай зводили на крутому березі річки. Навколо житлових будівель ставили огорожу із загострених колод або зводили дерев'яні стіни з вежами, на яких установлювали гармати.

Бутальський острожок. Тут Копилов дізнався від місцевих мешканців про родовище срібла на нижньому Амурі й відправив на його пошуки тридцять козаків на чолі з десятником Іваном Москвітіним.

Трохи більше ніж за два місяці Москвітін вийшов до Ламського моря (пізніше його назвали Охотським). У гирлі

Бубен евенського шамана

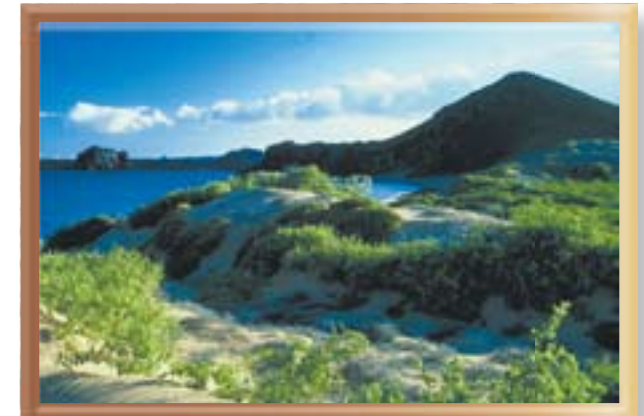
дні вони дісталися до цієї річки, яку назвали Охота. Звідси козаки попрямували на схід, знайшли гирла ще кількох невеличких річок і обстежили понад 500 кілометрів північного берега Охотського моря.

Від одного полоненого евена Москвітін дізнався, що

Айни — корінне населення островів Сахалін та Хоккайдо

річки Улья козаки звели кілька хатинок, обнесених гострими колодами й захищених ровом. Це зимовище було першим поселенням росіян на Тихому океані. Від місцевого народу, евенів, землепрохідці дізналися, що на півночі протікає річка, і одразу ж вирушили туди на маленькому суденці. За три

Острів Сахалін

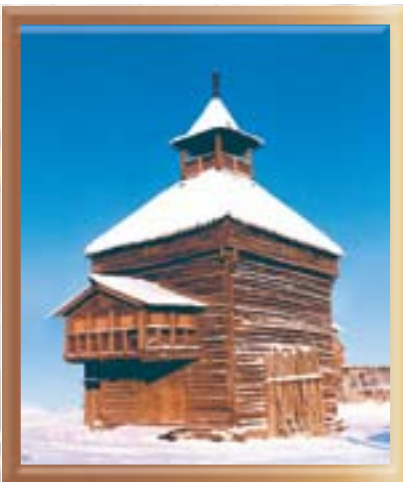
на півдні лежить «річка Мамур» (Амур), тож у 1640 р. козаки вирушили в похід. Вони першими побачили Шантарські острови й острів Сахалін, проте до гирла Амуру дійти так і не пощастило — закінчився провіант, тому було вирішено пливати назад. Повернувшись, козаки розповіли про невідомі народи Сибіру, природу приморської тайги та багатство річок, що впадають до Тихого океану.

Похід Василя Пояркова на Амур

Якутськ середини XVII ст.

У 1643 р. струги (плоскодонне дерев'яне судно) Пояркова спустилися могутньою Леною аж до гирла її притоки — Алдану. Цілий місяць на веслах, а часом і за допомогою линви, судна повільно рухалися вперед. Ще важче стало пливати річкою Гонам. Козаки, не шкодуючи власних сил, боролися з її швидкою течією та великою кількістю порогів. Восени, коли річка спинилася, загону довелося рубати ліс і будувати зимовище.

Якутський острог

На Гонамі Поярков залишив частину людей із суднами й припасами, а сам вирушив у подальшу мандрівку на лижах і нартах із загonom, що налічував 90 осіб.

Печатка Якутського Острогу

Згодом центром, із якого виходили експедиції росіян-землепрохідців, став Якутський острог. Козаки вже знали від Івана Москвітін про річку Амур, до того ж серед них поширювались чутки про дуже багатий на соболів і цінні метали район річки Шилки. Тож якутський воевода наважився відправити до благодатних південних земель експедицію. На чолі він поставив Василя Даниловича Пояркова.

Нерест червоної риби

Козаки дісталися до країни Даурії, жителі якої займалися скотарством і землеробством. Даури напрочуд дружньо зустріли Пояркова й без жодного опору заплатили йому ясак.

Коли до загону приєдналися козаки, які залишалися на зимовищі, Поярков вирішив рухатися далі, униз потужною річкою Зеєю. Вона впадала в іще одну, повноводнішу річку. Поярков вирішив, що це і є Шилка, проте помилився. Так, улітку 1644 р. росіяни вперше опинилися на берегах красеня Амуру. Козаки плавали Амуром ціле літо, поки дісталися його гирла. Було вирішено спинитися на зимівлю, і на одному з островів спорудили перше російське поселення в тутешніх місцях.

Навесні 1645 р. козаки збудували велике судно і вийшли на ньому до Амурського лиману. Спочатку експедиція рухалася вздовж материкового берега Сахалінської затоки, а потім вийшла до Охотського моря. Коли нарешті в червні 1646 р. Поярков повернувся до Якутська, його загін налічував усього двадцять осіб, однак зроблені відкриття були надзвичайно важливими. Землепрохідці пройшли новим шляхом від Лени до Амуру, а Поярков став першим із росіян, хто спустився Амуром до моря.

Річка Амур

Чи знаєте ви, що...

на Амурі козаки не переставали дивуватися, як тут багато червоної риби. Восени був масовий хід кети, тож вона буквально виповзала на берег.

Землепроходець Єрофій Хабаров

Почувши про успішний похід Пояркова, виходець із селян-поморів Єрофій Хабаров теж вирішив випробувати щастя на нових багатих землях.

Навесні 1649 р. загін, що складався із 60 осіб, вирушив у похід. Спочатку землепрохідці Хабарова йшли річками басейну Лени, а потім волоком перетягнули човни до басейну Амуру. Їм пощастило дістатися до багатой країни Даурії, але тут з'ясувалося, що її правитель має добре озброєне військо, тож Хабаров залишив більшу частину свого загону в одному із селищ, а сам повернувся до Якутська. Він із захватом розповідав воєводі про родючість даурських полів, хутових звірів, рибні багатства Амуру. Якщо примусити даурів платити ясак, переконував Хабаров, то Якутськ буде повністю забезпечений хлібом.

Красномовство Хабарова мало свої наслідки — його призначили «приказною людиною» Даурії, і восени 1650 р. він, цього разу із більшим загonom, знову дістався до Амуру.

Пам'ятник Хабарову
у Хабаровську

Навесні 1652 р. вони зустріли на своєму шляху маньчжурів. Росіяни здобули перемогу в цьому бою, та незабаром дізналися, що маньчжури збирають проти них нове військо. Хабаров вирішив не вступати в цей занадто ризикований бій

Річка Зея — ліва притока Амуру

Маньчжурський воїн

і відвів загін до гирла річки Зеї. Тут землепроходець облаштувався й став посилати своїх людей по Амуру для збору ясаку.

Із Якутська до Москви весь час надходили депеші, у яких йшлося про те, що без підтримки війська таку велику землю навряд чи вдасться втримати під контролем. І тоді влада вирішила послати на Амур чиновника Сибірського приказу Зінов'єва із загonom, що налічував 150 солдатів. Він мав zorganizувати нове Даурське воєводство й підготуватися до прийому великого війська.

Зінов'єв прибув до гирла Зеї у серпні 1653 р. і ознайомив Хабарова із царським наказом. У ньому йшлося про те, що землепрохідця усунено від справ. Пізніше на його честь було назване місто на річці Амур і селище в Амурській області.

Європейська копія «Загальної карти Сибіру та Великої Тартарії» (1670)

Карта областей Сибіру з «Книги креслень» Семена Ремезова (1699)

Чи знаєте ви, що...

Хабаров зробив першу карту Даурської землі. Це креслення стало одним із основних джерел при створенні карт Сибіру в 1667 і 1672 роках.

Відкриття протоки між Євразією та Північною Америкою

У перші роки після заснування Якутського острогу землепрохідці вийшли до суворих просторів Північного Льодовитого океану. Безліч відважних мореплавців загинули серед океанської криги й залишилися невідомими. Але ми знаємо про значні досягнення Семена Івановича Дежньова. Саме він першим обігнув східний край Євразії і здійснив одне з найвидатніших відкриттів того часу — знайшов протоку між Євразією та Америкою.

Улітку 1647 р. група промисловців і купецьких прикажчиків почала готуватися до плавання на схід від річки Колима за моржевими іклами. Прикажчик купця Усова, Федот Олексійо

Семен Дежньов

Мис Дежньова — крайня східна точка Чукотського півострова та всієї Євразії

вич Попов, збудував і спорядив чотири кочі, а на чолі загону було поставлено Семена Дежньова. Того ж літа вони вийшли в море, але потужне скупчення криги змусило повернутися назад.

Одразу ж після повернення Попов став готувати новий похід. У кінці черв-

ня 1648 р. сім кочів вийшли до Північного Льодовитого океану в районі Східносибірського моря.

Під час експедиції чотири судна потрапили в шторм і частина з них загинула, але

Монумент, присвячений Дежньову, встановлено на мисі, що носить його ім'я

кочі на чолі з Дежньовим, Поповим і Анкудіновим продовжили шлях на схід. Повернувши на південь, мореплавці ввійшли до протоки, яка відокремлює Євразію від Америки. На жаль, їхня подальша доля склалася трагічно: коч Попова викинуло на суходіл, більшість матросів убили коряки, а самі Попов і Анкудінов померли від цинги.

Тим часом уцілілі кораблі розкидав надзвичайно сильний шторм. Дежньов із супутниками опинився в районі Олюторського півострова. Тільки через два з половиною місяці, втративши кількох людей, козаки дісталися до низов'я річки Анадир. Частина загону загинула тут від голоду, решта насилу пережили сувору зиму 1648—1649 років. А влітку, піднявшись на 600 км річкою Анадир, Дежньов заснував зимовище. Пізніше воно стало називатися Анадирським острогом.

Чи знаєте ви, що...

Дежньов відкрив протоку, яка відокремлює Євразію та Америку, за 80 років до Беринга. Але цей факт упродовж тривалого часу лишався невідомим для громадськості, оскільки звіт Дежньова про плавання лежав у Якутському архіві.

Штурм нових земель на суходолі та з океану

Генріх IV Бурбон

хутра» можна тільки завдяки планомірній колонізації. І ще в 1603 р. для дослідження Нової Франції (Канади) було споряджено експедицію, до складу якої запросили картографа Самюеля де Шамплейна. Пізніше він відкрив групу Великих озер: Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо.

Тим часом англійцю Генрі Гудзону ніяк не вдавалося відкрити прохід до Східної Азії через Північний Льодовитий океан. Він намагався пройти вздовж північних берегів Росії до Китаю й Індії, однак здійснити це не давав крижаний бар'єр. Тоді англієць зосередив зусилля на дослідженні Америки й майже одночасно з Шамплейном обстежив місцевість у районі Великих озер.

У дослідників північноамериканського континенту інтерес до освоєння нових земель виник через хутряні багатства. У 1607 р. на землях, названих Вірджинією на честь королеви Єлизавети I, була заснована перша англійська колонія. Але французький король Генріх IV Бурбон так само розумів, що втримати «країну

Карта Самуеля де Шамплейна

Генрі Гудзон

Вільям Баффін

Між тим спроби відкрити північно-західний прохід до Азії не припинялися. Найбільший внесок до цієї справи зробив ще один англійський мореплавець Вільям Баффін. У 1615—1616 роках він майже досяг 78 паралелі. Зараз відомо, що відкрита англійцем протока Ланкастера і є своєрідними воротами для проходу до Тихого океану. Однак тоді Баффіну здалося, що це затока. В результаті пошуки північно-західного проходу в цьому районі припинилися майже на два століття.

У той самий час французькі торговці хутрами й місіонери мали на меті дослідити чималі райони на захід і південь від Великих озер. Одним із найвідоміших дослідників цих просторів став Рене-Робер Кавельє де Ла Саль.

Чи знаєте ви, що...

за пріоритетні права в питанні відкриття й освоєння нових земель головні суперники — Франція, Англія та Іспанія — почали вести між собою війни, які зачепили не лише Америку, але й саму Європу.

Людовик XIV — «король-сонце»

ПОДОРОЖІ НОВОГО ЧАСУ

Вільям Дампір і... Робінзон Крузо

Відомо, що англійські пірати, захоплюючи та грабуючи торговельні кораблі, плавали навколо всього світу. Проте до Вільяма Дампіра ніхто не здійснював одразу трьох кругосвітніх плавань.

Зустрівши на Ямайці буканьєрів, Вільям Дампір вирішив пристати до їхніх лав. Перша кругосвітня подорож Дампіра, який брав участь у піратських грабіжницьких походах, тривала протягом дванадцяти з половиною років. Слід зазначити, що під час цих плавань Дампір був не тільки морським розбійником, а й ученим. Він збирав матеріали для карт і описів тихоокеанських островів, а також берегів Іспанської Америки.

На батьківщині мандрівник став дуже відомим. Незабаром він знову вирушив на піратський промисел на кораблі «Сент-Джордж». По дорозі до нього приєдналася галера «П'ять портів».

Чи знаєте ви, що...

у XVII столітті доволі розповсюдженим був такий різновид піратства, як буканьєрство. Щоб виправдати свій грабіжницький промисел, буканьєри запасалися документами, що правда, здебільшого фальшивими.

У Тихому океані піратам удалося пограбувати іспанський корабель із багатим вантажем. Але перший успіх призвів до розбрату, і капітан галери повів свій

Вільям Дампір

Даніель Дефо

У 1708—1711 роках Дампір здійснив ще одну подорож, під час якої кораблі знову опинилися поблизу островів Хуан-Фернандес. На превеликий подив англійців, вони знайшли

корабель до островів Хуан-Фернандес. Тут під час сварки він висадив на одному з островів свого квартирмейстера Александра Селкірка. Тим часом Дампір продовжив займатися дрібним грабіжництвом у тихоокеанських водах поблизу Америки, і лише наприкінці 1707 р. повернувся до Англії, закінчивши другу кругосвітню подорож.

Пам'ятник
Александру Селкірку
у Глазго (Шотландія)

Перше видання «Робінзона Крузо»

тут дивного здичавілого чоловіка, в якому Дампір упізнав Александра Селкірка.

За якийсь час Селкірк розповів про своє життя на безлюдному острові.

Ця історія стала в Англії справжньою сенсацією й надихнула Даніеля Дефо на написання славнозвісного «Робінзона Крузо». А сам Дампір про свої мандрівки згодом написав аж три книги, що теж користувалися великою популярністю.

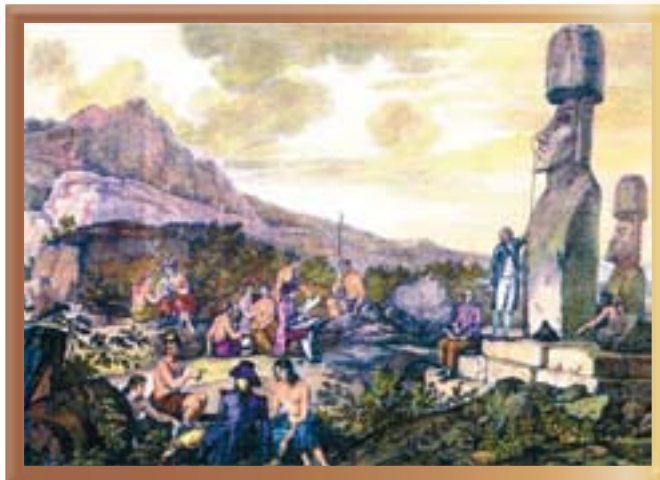
Кругосвітнє плавання Якоба Роггевена й відкриття загадкового острова Пасхи

Періодом розквіту Голландії стало XVII століття, коли вона була одним із основних районів, звідки мореплавці вирушали до далеких країн. Маючи потужний флот і могутні Ост- і Вест-Індські компанії, Голландія захопила землі в Південно-Східній Азії, Америці й навіть Африці.

Багато відкриттів голландців у цей період нерозривно пов'язані з ім'ям Якоба Роггевена. Виконуючи останню волю свого батька, приблизно в 1716 р. він розпочав переговори з керівництвом Вест-Індської компанії про спорядження експедиції для відкриття нових земель у Тихому океані.

У 1721 р. Якоб Роггевен отримав у розпорядження три кораблі. Подолавши Атлантику, він виїшов до Тихого океану, де у квітні 1722 р. між 27° і 28° південної широти помітив невеличкий острів.

Оскільки учасники експедиції відкрили його у святковий день Воскресіння Господнього, то нарекли островом Пасхи.

Якоб Роггевен біля кам'яних ідолів о. Пасхи

Більшість місцевих мешканців мали шкіру коричневого кольору, проте серед них було чимало чорношкірих та червоношкірих, а також зовсім білих людей. За богів вони вважали висічених із каменю величезних ідолів, велика кількість яких стояла на березі.

Покинувши береги загадкового острова, Роггевен узяв курс на захід-північний захід і за якийсь час помітив ще одну землю. Кораблі пройшли повз цей уламок суходолу, але наступної ночі через вітер і течії зовсім несподівано опинилися посеред архіпелагу Туамоту. Тут один із кораблів розбився об коралові рифи. Двом іншим суднам лише за п'ять днів маневрувань пощастило вибратися з архіпелагу й знову опинитися у відкритому морі.

Коли перед командою постало питання про подальший маршрут, військова рада ухвалила рішення дістатися Ост-Індії. Та на мандрівників чекала зовсім не гостинна зустріч представників конкуруючої Ост-Індської компанії, які конфіскували обидва кораблі й ув'язнили їхні екіпажі.

Чи знаєте ви, що...

Ост-Індська компанія користувалася монополією торгівлі в басейнах Індійського й Тихого океанів, а Вест-Індська компанія отримала виключне право торгівлі й колонізації в Америці та Західній Африці.

У скелях залишилось багато велетенських «напівфабрикатів»

Перша французька кругосвітня експедиція

Перед учасниками французького кругосвітнього плавання були поставлені не тільки військові, але й наукові завдання, що було на той час великою рідкістю. До складу екіпажу увійшли навіть натуралісти та астрономи! А очолював експедицію Луї Антуан де Бугенвіль. Він мав дослідити океанічні простори від західного узбережжя Південної Америки до Ост-Індії та проголосити всі відкриті землі володінням короля Франції.

Восени 1766 р. фрегат «Будез» і допоміжне вантажне судно покинули береги Франції. Подолавши Атлантику, Бугенвіль зупинявся у прибережних містах Монтевідео та Буенос-Айрес і збирав цікаву інформацію про їхніх жителів.

Потім кораблі увійшли до Магелланової протоки й дісталися безмежних просторів Тихого океану. Бугенвілю пощастило відкрити чотири острівці, які були частиною Небезпечного архіпелагу (сучасна назва Туамоту). Крім того, мандрівники відвідали Таїті, що наразі є перлиною Французької Полінезії. Європейцям дуже сподобалась природа острова, а також люди, які його населяли. Далі французи вирушили на захід і відвідали острови Самоа, які назвали архіпелагом Мореплавців. Згодом

Луї Антуан де Бугенвіль

Трищогловий фрегат Бугенвіля «Будез»

Маршрут вояжу Бугенвіля

Бугенвіль знайшов кілька островів, що входили до архіпелагу Нові Гебриди. Тут моряки поповнили запаси води й провіанту.

Подорож затяглася. Запаси продовольства й сили команди вичерпувалися, на борту не лишилося жодної людини, яка б не хворіла на цингу. Тоді капітан вирішив повертатися до Франції. Кораблі пройшли вздовж берегів Нової Голландії (тепер Австралія) й опинилися неподалік від Нової Гвінеї. Тут моряки отримали рис і такі потрібні їм свіжі овочі. З поповненими запасами провізії французи попрямували повз Нову Гвінею та Молуккські острови до острова Ява, а потім до Батавії.

Повертаючись на батьківщину, Бугенвіль відвідав також острів Маврикій, мис Доброї Надії та острів Вознесіння, а 16 лютого 1769 р. експедиція нарешті підійшла до Сен-Мало — міста на північному заході Франції.

Зарості бугенвілії

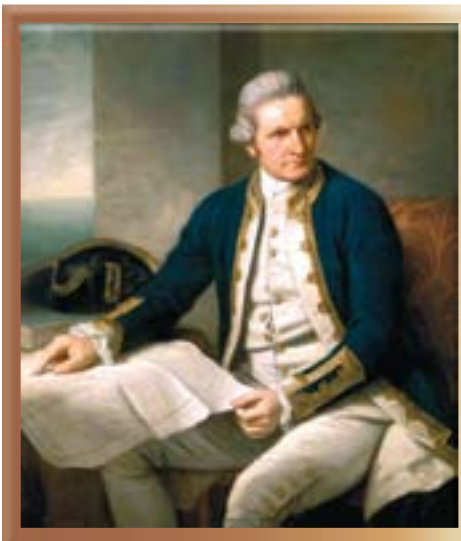

Бугенвіль та туземці

Чи знаєте ви, що...

учасник кругосвітнього плавання Філібер Коммерсон привіз із Бразилії до Європи красиву рослину і запропонував назвати її на честь керівника експедиції — бугенвілією. Коли Луї Антуан де Бугенвіль був уже стареньким, він полюбляв казати, що нащадки знатимуть його тільки завдяки цій квіті.

Експедиції Джеймса Кука

Джеймс Кук

У 1768 р. Британське Адміралтейство спорядило експедицію для астрономічного спостереження за проходженням планети Венери крізь сонячний диск. Найкраще за цим явищем було спостерігати з південних широт, тому англійці обрали острів Таїті. На чолі експедиції поставили лейтенанта Джеймса Кука.

Провівши спостереження, англійці понад три місяці курсували уздовж берегів Нової Зеландії. Кук довів, що це не півострів величезного Південного континенту, як вважалося до цього, а два окремі острови.

Далі Кук першим із європейців побував на східному узбережжі Австралії.

Покидаючи материк, він урочисто проголосив його володінням британської корони, так само, як раніше Нову Зеландію. До Англії мореплавець повернувся 12 червня 1771 року.

Щоб остаточно з'ясувати, чи існує таємничий Південний материк, англійський уряд спорядив нову експедицію під командуванням Кука. До її складу вже увійшло два кораблі — «Резолюшн» («Рішення») та «Едвенчер» («Пригода»).

Англійці вирушили до Антарктики і 17 січня 1773 р. перетнули Полярне коло — до цього жодне судно не заходило так далеко на південь. Уже наступного дня моряки побачили суцільний лід, що простирався до самого обрію. Тим часом погода остаточно

Чи знаєте ви, що...

коли за вісім місяців після відплиття з Англії корабель Кука «Індевр» («Спроба») пристав до берега Таїті, жоден моряк не страждав на цингу — явище на ту пору надзвичайне. І все це завдяки тому, що Кук вимагав від членів експедиції в обов'язковому порядку їсти кислу капусту.

Кораблі «Резолюшн» та «Едвенчер» в затоці Матауей на Таїті (1776)

зіпсувалася. Дули шквальні вітри, й крижані брили, з гуркотом зіштовхуючись, щохвилини загрожували роздавити кораблі. «Резолюшн» та «Едвенчер» загубили один одного, але Кук знову спрямував своє судно до полярних вод і встановив, що між Південною Африкою й Новою Зеландією Південної Землі немає.

До Англії «Резолюшн» повернувся 30 липня 1775 р., завершивши плавання, що стало найвизначнішим в історії відкриттів. Через деякий час Кук очолив нову експедицію та, на жаль, загинув від рук вороже налаштованих місцевих жителів Гавайських островів.

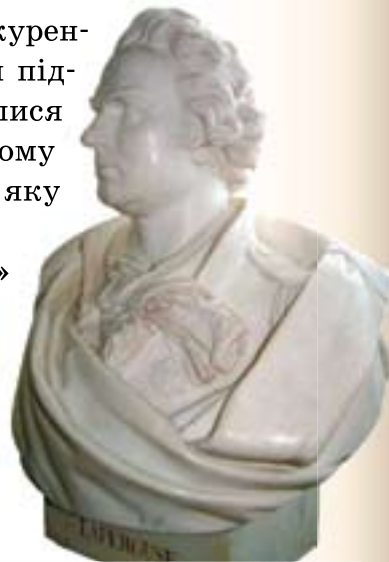

Загибель Кука 14 лютого 1779 року

Незавершена кругосвітня експедиція Жана Франсуа Лаперуза

Успіх подорожей Кука змусив головних конкурентів англійців — французів — серйозно зайнятися підготовкою власних далеких плавань. Вони сподівалися відкрити великі землі в іще не повністю дослідженому Тихому океані. Уряд країни спорядив експедицію, яку очолив офіцер флоту Жан Франсуа Лаперуз.

1 серпня 1785 р. два фрегати — «Бусоль» та «Астролябія» — вийшли в море. Обігнувши мис Горн і давши екіпажам відпочити в Чилі, Лаперуз вирушив до острова Пасхи. Тут капітан розпорядився виміряти й замалювати гігантські кам'яні статуї. Він справедливо припускав, що їх спорудили предки місцевих аборигенів. Потім кораблі знову вийшли в море.

Жан Франсуа Лаперуз

Коли мореплавці йшли уздовж узбережжя Аляски, відбулася трагедія. Дві шлюпки, спрямовані для розвідки в бухту, що нині називається Литуйя, підхопила потужна течія й кинула на скелі, моряки загинули.

Покинувши місце сумних подій, фрегати вирушив до берегів Китаю, а потім до Філіппін.

Король Луї XVI надає інструкції Лаперузу

Бусоль —
різновид
компаса

Тут Лаперуз отримав поповнення й узяв курс на північ, у Японське море. Обігнувши з півдня Сахалін, мореплавець довів, що це острів, відділений від японського острова Хоккайдо протокою.

У середині січня 1788 р. Лаперуз прийшов до австралійського Порт-Джексона (нині Сідней), після чого, незважаючи на зношеність корабля й поганий стан здоров'я матросів, все-таки вирішив продовжувати дослідження центральної частини Тихого океану. Однак пройти запланований маршрут не вдалося. І дарма родичі й друзі чекали звісток про безстрашних мореплавців — вони безвісти пропали.

Чи знаєте ви, що...

найменування кораблів «Бусоль» та «Астролябія» дані за назвою приладів, необхідних для орієнтування в просторі. Вони повинні були підкреслити науковий характер експедиції Лаперуза.

Маршрут подорожі
Лаперуза через протоку
його імені з Маніли
до Авачинської затоки

Минуло понад тридцять років, перш ніж капітан Пітер Діллон знайшов сліди «Бусолі» й «Астролябії» на острові Ванікоро.

Старовинна
астролябія

Дослідження Канади. Александр Макензі

Александр Макензі

ландець вирушив від цього озера по річці Невільничій. Незабаром вони опинилися на Великому Невільничому озері. У його західній частині була відкрита ріка (згодом названа ім'ям мандрівника), що потужним потоком витікала з водойми. По ній і почав спускатися Макензі.

Завдяки водним шляхам йому вдалося за 102 дні подолати відстань майже в п'ять тисяч кілометрів.

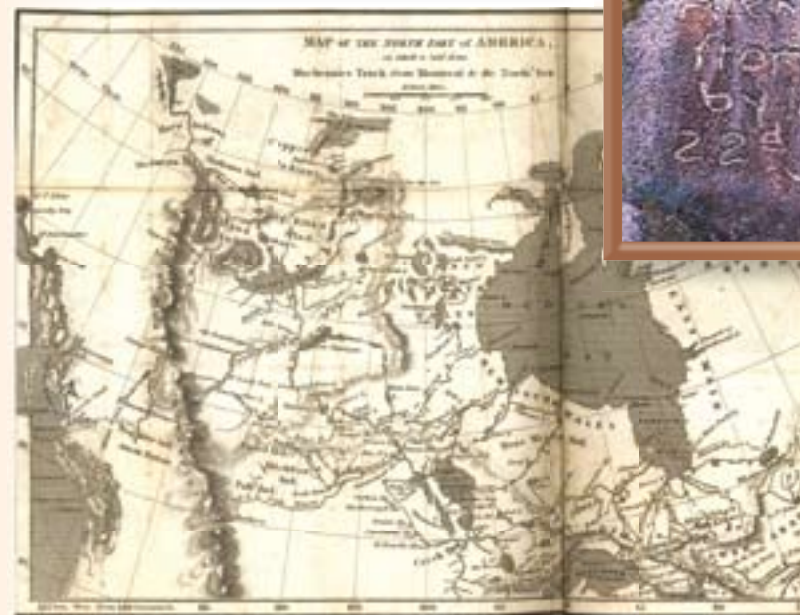
Наприкінці XVIII століття вихідці з Британії починають досліджувати північ Канади. В місті Монреалі першими облаштувалися шотландці, утворивши Північно-Західну компанію. Для збору хутра її купці розсилали своїх агентів по всій країні. Як і російські землепрохідці, вони використовували шляхи сполучення, створені самою природою, — йшли ріками й озерами. На службу в компанії влаштувався й Александр Макензі.

У 1788 р. він очолив факторію на озері Атабаска, район якого називали «країною хутра». Наступного року з дванадцятьма супутниками й провідником-індіанцем шот-

Загін Макензі досяг берега Тихого океану
22 липня 1793 року

Маршрут експедиції Макензі

«Автограф»
Макензі

Основною метою другої подорожі Макензі стає дослідження рік, які можуть вивести до

Тихого океану. Він простежив за всією довжиною ліву притоку ріки Невільничої — Піс-Рівер, а потім дістався до ріки Фрейзер, якою розраховував спуститися до океану. Однак незабаром ріка увійшла в небезпечну вузьку ущелину, і тоді мандрівники рушили на захід суходолом. Вони перевалили Береговий хребет, за яким текла ріка Дін, і в липні 1793 р. опинилися на березі тихоокеанської затоки. Таким чином, Макензі став першим європейцем, який перетнув весь Північноамериканський континент північніше Мексики. Повертаючись тим же шляхом, він удруге пройшов материк, але тепер із заходу на схід.

Надалі великий внесок у вивчення Канади вніс топограф Девід Томпсон. Йому вдалося відкрити й простежити річку Колумбія, що прорізала Скелясті гори, а також вододіл між Тихим та Атлантичним океанами.

Чи знаєте ви, що...

Канада — одна з найбагатших на озера країн світу. За статистикою, на кожні десять канадців припадає одне, хоча б маленьке, озеро.

Перша російська кругосвітня експедиція

Росіяни стали першими європейцями, що заснували поселення на західному узбережжі Північної Америки. Вони «застовпили» територію Аляски, частину Північної Каліфорнії та Алеутські острови. У 1799 р. тут було засновано торговельне об'єднання Російсько-американська компанія, якому було вкрай необхідне сполучення з європейською частиною Росії.

У росіян була ще одна важлива причина для організації кругосвітнього плавання. Серед великих тихоокеанських країн тільки Японія не купувала товари російських купців. Нарешті в 1782 р. японський уряд погодився почати переговори й дозволив від-

Іван Федорович
Крузенштерн

відування країни російським кораблем.

Для кругосвітньої подорожі були виділені два шлюпи — «Надія» й «Нева». Начальник експедиції — капітан-лейтенант І. Ф. Крузенштерн, тримав свій прапор на «Надії». Другим судном командував Ю. Ф. Лисянський. 26 липня 1803 р. кораблі вийшли з Кронштадта.

Після відвідування Гавайських островів екіпажі виконували самостійні завдання, їхня зустріч повинна була відбутися тільки через півтора року на півдні Китаю. «Нева» направилася до берегів Північної Америки, а «Надія» — на Камчатку, звідки потім взяла курс до берегів Японії. У вересні 1804 р. «Надія» кинула якор біля міста Нагасакі.

Юрій Федорович
Лисянський

Шлюпи «Надія» та «Нева»

Крузенштерн відплив із Нагасакі. Незважаючи на заборону, «Надія» пройшла уздовж західного узбережжя Японських островів, досліджуючи дорогою затоки й миси. Потім мореплавець направився на Камчатку.

Біля берегів Китаю «Надія» й «Нева» зустрілися на порозі зими 1805 року.

Чи знаєте ви, що...

із середини XVII ст. доступ іноземцям в Японію був заборонений, а її порти були закриті для всіх чужоземних судів, крім китайських. Японська влада практично не підтримувала відносин з європейськими країнами.

Зараз ім'я Крузенштерна носить один з найчарівніших вітрильників

Японці відразу наказали здати всю зброю. Російським морякам не тільки не дозволили сходити на берег, але навіть заборонили плавати по затоці. Кінець кінцем японці відмовилися від будь-яких переговорів і передали грамоту, в якій російським суднам заборонялося навіть наближатися до берегів Японії.

У квітні 1805 р.

Відкриття найсуворішого материка Землі

Фадей Фадейович
Беллінсгаузен

Експедиції XVIII — початку XIX століть ознаменувалися найвизначнішими географічними відкриттями. Однак величезні приполярні простори Південної півкулі усе ще залишалися на карті «білою плямою». Тому перед російськими мореплавцями Ф. Ф. Беллінсгаузен і М. П. Лазарєвим, які очолили нову полярну експедицію, було поставлене завдання проникнути якнайдалі на південь.

Два трищоглових вітрильних шлюпи — «Схід» і «Мирний» — вийшли із Кронштадта влітку 1819 року. Для придбання морехідного устаткування екіпажі зробили зупинку в англійському порту Портсмут, після чого вирушили до Бра-

зилії. Поповнивши запаси провізії, росіяни взяли курс на південь, у незвідані райони океану.

Незабаром шлюпи опинилися біля оточеного льодами острова Сандерса, а потім вирушили до відкритої Куком Землі Сандвіча. Тут удалося з'ясувати, що це не один великий острів, а цілий архіпелаг.

З кожною милею ставало все складніше йти поміж льодів. Дуже ускладнювала плавання й туманна погода, але Беллінсгаузен та Лазарєв не залишали спроб пробитися далі на південь. Нарешті їм удалося перетнути лінію Південного полярного кола. На близькість суходолу вказувала безліч полярних

Михайло Петрович
Лазарєв

Шлюп «Схід» у льдах Антарктики

птахів, о з'явилися, але погодні умови перешкодили мандрівникам роздивитися що-небудь, крім безкрайніх льодів. Тоді мореплавці не знали, що спостерігали окраїну гігантського крижаного щита Антарктиди. Проте 28 січня 1820 р. увійшло в історію як дата відкриття найсуворішого материка Землі.

Морози, що посилювалися, та шторми, які стали частішими, робили подорож усе небезпечнішою, тому Беллінсгаузен наказав пливти до Австралії, щоб відпочити й підготувати кораблі до нового підкорення приполярних широт. У середині листопада 1821 р. «Схід» і «Мирний» знову направилися до Антарктиди. 22 січня росіяни відкрили острів, який назвали ім'ям Петра I, а через шість днів Берег Олександра I. Але ступити на земну твердь їм так і не вдалося. До Кронштадта «Схід» і «Мирний» повернулися влітку 1821 року. Експедицією було відкрито 29 островів і один кораловий риф.

Чи знаєте ви, що...

за час подорожі росіян їхні кораблі пройшли понад 92 тис. км — ця відстань більш ніж удвічі перевищує довжину екватора Землі.

Морози, що посилювалися, та шторми, які стали частішими, робили подорож усе небезпечнішою, тому Беллінсгаузен наказав пливти до Австралії, щоб відпочити й підготувати кораблі до нового підкорення приполярних широт.

Видатний натураліст Олександр Гумбольдт

Олександр Гумбольдт

на в густих, непролазних лісах. Мандрівникам доводилося харчуватися одними лише бананами й рибою, їх постійно переслідували хмари москітів та інших комах, не говорячи вже про змії і крокодилів. Але Гумбольдт завжди був повний сил та енергії.

У 1802 р. дослідники з великими труднощами дісталися до Перу.

Олександр Гумбольдт уже в двадцятилітньому віці плавав по Рейну й потім написав свою першу наукову працю, що була присвячена рейнським базальтам. У наступні роки німецький натураліст подорожував Європою, а в 1799 р. разом із французьким ботаніком Еме Бонпланом вирішив вирушити в малодосліджені райони Центральної та Південної Америки.

Здійснивши подорож до Венесуельських Кордильєр, натуралісти дісталися до місць, що ніколи раніше не відвідувалися європейцями.

У 1800 р. Гумбольдт і Бонплан дослідили й нанесли на карту понад 2000 км ріки Оріноко в тій її частині, що майже цілком схова-

Чи знаєте ви, що...

*ім'ям Гумбольдта названі:
гірський хребет у Китаї, холодна океанічна течія поблизу західних берегів Південної Америки, річка й озеро в Північній Америці, льодовик у Гренландії, гори в Австралії, Новій Гвінеї та Новій Зеландії, кілька видів рослин, мінерал і навіть кратер на Місяці.*

Схема висотної поясності рослин, складена Гумбольдтом

Близько року Гумбольдт і Бонплан провели в Мексиці. Тут вони впорядковували величезні зібрані колекції зразків рослин і гірських порід, а також знайомилися з природою країни. Так, учені досліджували східні схили Кордильєр і провели вимірювання вершин двох вулканів на околицях міста Пуебла.

Улітку 1804 р. мандрівники повернулися до Європи. Результати експедиції були настільки вражаючими, що згодом їх назвали новим відкриттям Америки.

Обробка зібраних матеріалів, опис самої подорожі й видання тридцяти томів з таблицями та картами зайняли двадцять п'ять років.

Це був небезпечний і стомлюючий перехід: пішки по вузьких ущелинах, часом без взуття, що швидко зношувалося.

В екваторіальних Андах вони здійснили сходження на ряд вулканів.

Піднімаючись на Чимборасо, мандрівники досягли висоти 5760 м — тодішній світовий рекорд. На схилах Анд Гумбольдт помітив, що залежно від висоти змінюється рослинність. Згодом ця закономірність отримала назву висотної поясності.

Олександр Гумбольдт біля вулкана Чимборасо

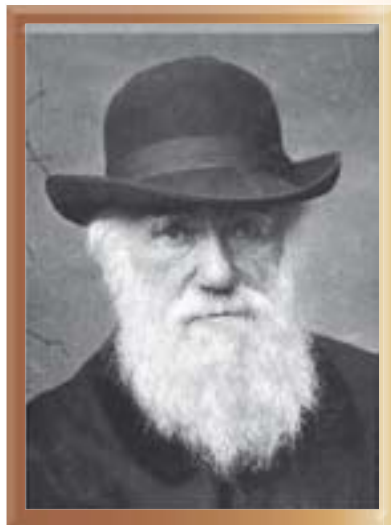
Кругосвітне плавання Чарльза Дарвіна, що перевернуло уявлення про розвиток органічного світу Землі

У 1831 р. англійському натуралістові Чарльзу Дарвіну вдалося потрапити до кругосвітньої експедиції на військовому корветі «Бігл», організованої Адміралтейством із метою складання докладних морських карт.

«Бігл» під командуванням капітана Роберта Фіцроя успішно перетнув Атлантичний океан, і експедиція прибула до Бразилії. Потім Дарвін побував на території сучасного Уругваю та Аргентини, де зібрав багаті колекції ссавців, птахів і плазунів.

Далі англійці побували в Патагонії. На одному з мисів Дарвін знайшов кістки древніх гігантських наземних тварин. Учений звернув увагу, що вони схожі на кістки сучасних звірів, тільки значно крупніші. Ця знахідка мала величезне значення для подальшої наукової праці Дарвіна.

Прибувши до західного узбережжя Південної Америки, експедиція здійснила перехід через Анди. Потім «Бігл» вирушив до розташованого на самому екваторі Галапагоського архіпелагу. Його острови мають вулканічне походження, про що нагадують поля чорної базальтової лави. Спочатку архіпелаг справив на Дарвіна гнітюче враження, але потім

Чарльз Дарвін

Капітан Роберт Фіцрой

натураліста захопила місцева природа, особливо гігантські слонови черепахи.

Закінчивши обстеження островів, «Бігл» направився до Таїті, а потім дослідники відвідали Нову Зеландію, Австралію й острів Тасманія.

Восени 1836 р. Дарвін повернувся до Англії. Результати своїх спостережень він виклав у книзі «Подорож натураліста навколо

Під час подорожі на «Біглі» Дарвін ретельно спостережав за навколишнім середовищем

Карикатура на Дарвіна та його теорію походження видів

світу на кораблі «Бігл». Але головне, що біологічні та геологічні відкриття вченого заклали основу його еволюційної теорії.

Чи знаєте ви, що...

у 1859 р. вийшла головна праця Дарвіна — «Походження видів шляхом природного відбору». Вона сколихнула суспільство: у світі розгорілася боротьба між прихильниками дарвінізму та його противниками. А в 1871 р. вийшла книга «Походження людини та статевий відбір», у якій учений обґрунтував спорідненість людини та людиноподібних мавп.

Дослідження Африки. Давид Лівінгстон

Давид Лівінгстон

Шотландця Давида Лівінгстона послали до Південної Африки як лікаря та місіонера. Він прибув до країни бечуанів, де лікував хворих і влаштовував школи. Але поступово основним заняттям Лівінгстона стали дослідження.

У 1849 р. мандрівник перетнув пустелю Калахарі з півдня на північ і відкрив озеро Нгамі, після чого вирішив дослідити всі річки Південної Африки. Це надало б можливість знайти найзручніші шляхи вглиб материка. Вирушивши далі на північ, у 1851 р. дослідник відкрив ріку Замбезі.

Після повернення у Лівінгстона визрів план нової експедиції. Рішення про її організацію було ухвалене на зборах племені макололо, яке хотіло встановити пряме тор-

говельне сполучення між своєю країною та атлантичним узбережжям. У 1854 р. Лівінгстону й групі макололо вдалося вийти до океану. За час подорожі європеєць уперше дослідив і наніс на карту низку рік Південної Африки, а також установив вододіл між системами Замбезі й Конго.

Метою наступної експедиції було простежити течію Замбезі до Індійського океану. Вождь макололо Секелету дав Лівінгстону в'ючних ослів і провізію, роздобув намиста й залізні вироби, які служили засобами платежу, а також велику партію

Карта озера Малаві (Ньяса), зроблена Лівінгстоном у 1863 році

Девіз Лівінгстона, що викарбуваний на його пам'ятнику біля водоспаду Вікторія: «Християнство, торгівля та цивілізація»

У січні 1866 р. Лівінгстон знову на африканській землі в надії відшукати джерела Нілу. На жаль, ці плани так і не здійснилися. У 1873 р., під час своєї подорожі, дослідник важко занедужав і помер.

слонової кістки, яку шотландець повинен був продати.

На початку листопада 1855 р. Лівінгстон вирушив у дорогу.

Після двотижневої подорожі вниз по Замбезі перед ним відкрився величний водоспад, який дослідник назвав на честь англійської королеви — Вікторія. До Індійського океану він вийшов 20 травня 1856 р. і таким чином став першим, хто перетнув Африку із заходу на схід.

Після шістнадцятирічного перебування на «чорному континенті» Давид Лівінгстон вирушив до Англії. Тут була видана його книга «Подорожі й дослідження місіонера у Південній Африці».

Чи знаєте ви, що...

серце Д. Лівінгстона поховане поблизу африканського озера Бангвеулу, а його забальзамоване тіло було доставлене в Лондон і поховане у Вестмінстерському абатстві.

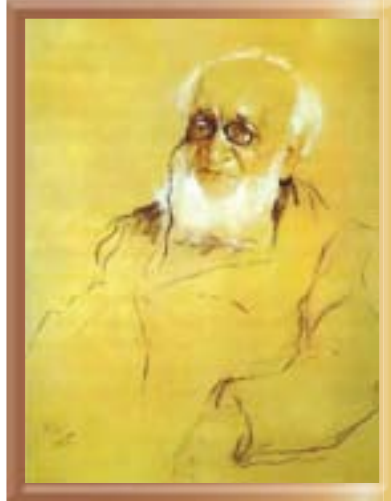

Місцеві мешканці називали цей величний водоспад «Туман, що гуркотить»

Дослідження Азії. Петро Семенов-Тянь-Шанський і Микола Пржевальський

Думка про подорож у Тянь-Шань (у перекладі з китайської — «Небесні гори») зародилася в Семенова, як тільки він закінчив Петербурзький університет. У ті часи ця гірська система була майже невідома європейським дослідникам. У 1856 р. учений дістав згоду Географічного товариства на спорядження експедиції до Середньої Азії, і вже наступного року йому вдалося проникнути в серце велетенських гір Тянь-Шаню.

Завдяки експедиції Семенова, що тривала близько двох років, на карту була нанесена вершина Хан-Тенгри, а також джерела декількох річок. Петро Семенов у загальних рисах установив розташування хребтів Тянь-Шаню та відкрив величезні льодовики. Через

Петро Семенов-
Тянь-Шанський

багато років за блискучі дослідження гірської країни до прізвища Семенова приєднали другу частину — «Тянь-Шанський».

До середини XIX ст. стало відомо, що межею Центральної Азії на півдні є найвища гірська система світу — Гімалаї, а на півночі — гори Тянь-Шань, Алтай та Саяни.

Але простір, розташований усередині цього

Пік Хан-Тенгри в Тянь-Шані

Ім'ям Пржевальського названий
витривалий степовий кінь

гірського кільця, залишався на карті білою плямою. Вивчити цей район узявся нащадок запорізького козака М. М. Пржевальський.

У далеку подорож він вирушив восени 1870 року. Досліджуючи Монголію, Китай і Тибет, Пржевальський зробив безліч відкриттів і вперше надав у розпорядження науки достовірний

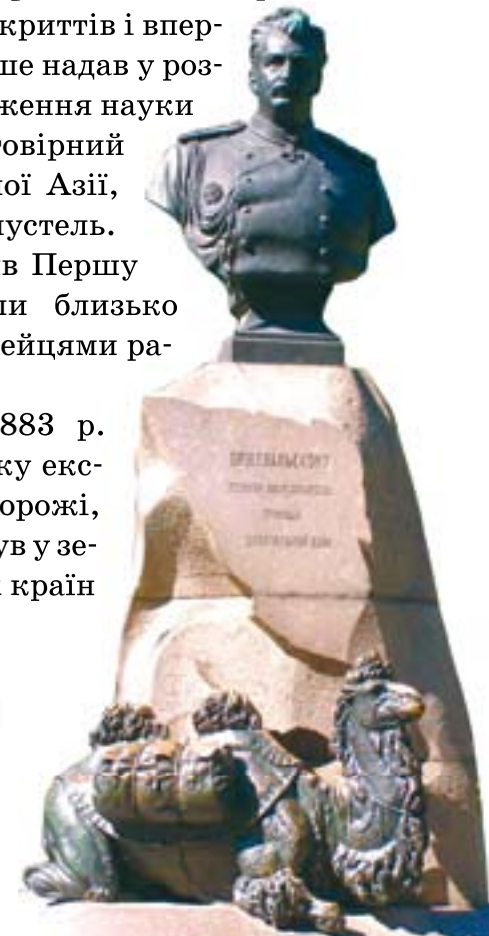
і багатий матеріал про клімат Центральної Азії, про особливості річкової й озерної мережі пустель.

Навесні 1879 р. Пржевальський очолив Першу Тибетську експедицію. Росіяни пройшли близько 8 тис. кілометрів через недосліджені європейцями райони Центральної Азії.

Незважаючи на важку хворобу, у 1883 р. Пржевальський вирушив у Другу Тибетську експедицію. А в 1888 р., під час чергової подорожі, вчений помер від тифу. На той момент він був у Zenіті слави: географічні товариства багатьох країн присудили йому свої вищі нагороди.

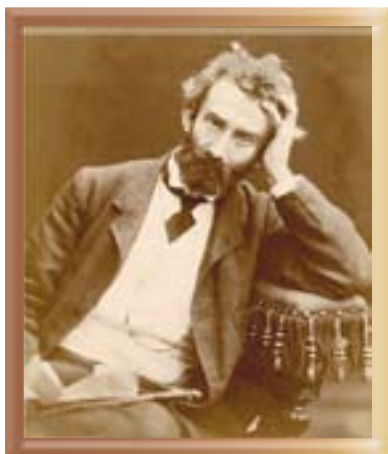
Чи знаєте ви, що...

у XVIII ст. почалося наукове дослідження півночі Азії. Найзначніші результати дали організовані Росією Перша Камчатська й Велика Північна (Друга Камчатська) експедиції. Але Центральну Азію почали вивчати лише в XIX столітті.

Пам'ятник Миколі Пржевальському в Санкт-Петербурзі

Дослідження Австралії та Океанії. Микола Миклухо-Маклай

Микола
Миклухо-Маклай

Великий внесок у вивчення Австралії та Океанії зробив М. М. Миклухо-Маклай. Молодий дослідник запропонував Географічному товариству проект експедиції на острови Тихого океану. Йому асигнували невелику суму й допомогли отримати дозвіл вирушити на військовому корветі «Витязь» на острів Нова Гвінея.

27 жовтня 1870 р. корвет вирушив у кругосвітню експедицію. Після майже річного плавання Миклухо-Маклай висадився на північно-східному березі Нової Гвінеї (згодом він був названий Берегом Миклухо-Маклая). Тут жили папуаси, які вважалися людоджерами й за розвитком перебували

в стадії кам'яного віку. Але після того як дослідник вилікував декількох тубільців, стосунки з ними налагодилися. У короткий час Миклухо-Маклай вивчив місцеву мову, що дуже допомогло в подальших дослідженнях. Згодом своїм терпінням, щирістю й готовністю завжди прийти на допомогу росіянин здобув дружбу тубільців.

У грудні 1872 р. за Миколою Миколайовичем прийшов кліпер «Смарагд», однак він не вирушив на батьківщину й здійснив плавання по Малайському архіпелагу. У червні 1876 р. мандрівник повернувся на Берег Маклая й провів у товаристві

Миклухо-Маклай зробив
сотні замальовок з натури

старих знайомих чотирнадцять із половиною місяців, а в липні 1878 р. він уже був у Сідней. Тут невтомний дослідник зайнявся організацією морської зоологічної станції.

Після дванадцятирічних мандрівок Миклухо-Маклай повернувся на батьківщину, але через кілька місяців знову відправився до Нової Гвінеї. Цього разу він привіз своїм друзям домашню худобу, матерію й насіння культурних рослин. Це була остання подорож ученого. Пам'ять про нього залишилася у живій мові населення Нової Гвінеї: папуаси дотепер говорять «сокира Маклая», «кавун Маклая».

Чи знаєте ви, що...

у 1876 р. Миклухо-Маклай побував на островах Адміралтейства й на одному з Каролінських островів. Тут він звернув увагу на місцеві гроші, які називалися «фе». Вони являли собою «монети» у вигляді грубо обтесаних кам'яних дисків з отвором у центрі й важили до декількох тонн. Цікаво, що ці кам'яні «гроші» мають обмежене ходіння на острові Яп дотепер.

Папуаси з Нової Гвінеї і досі живуть, наче за часів Миклухо-Маклая

Штурм полюсів Землі

Роберт Пірі

На початку XX століття справа дійшла до штурму найсуворіших, полярних районів Землі. З надзвичайною завзятістю прагнув досягти Північного полюса американець Роберт Пірі. Кілька разів він був змушений відступати через труднощі.

Нарешті під час останнього походу 1909 р., як стверджував Пірі, він дістався Північного полюса. Але незабаром вибухнув величезний скандал. Майже одночасно із заявою Пірі інший американець, Фредерік Альберт Кук, оголосив, що він підкорив Північний полюс раніше — у квітні 1908 року. Зрештою

Кук був привселюдно названий шахраєм.

Істину дізналися тільки через 70 років, після смерті Пірі, коли був відкритий доступ до його особистого архіву. З'ясувалося, що коли Північний полюс був уже близький, у мандрівника не вистачило сил і він повернув назад.

Руал Амундсен
на Південному полюсі

Історія відкриття іншого полюса Землі — Південного, також одночасно тріумфальна й трагічна. Норвезький мандрівник Руал Амундсен, здобувши широку популярність після того, як зумів пройти північно-західним проходом від Гренландії до Аляски, розпочав підготовку експедиції на Північний полюс. Однак перед самим виходом у море полярник одержав звістку, що Пірі вже досяг північної

Руал Амундсен

Роберт Скотт

«верхівки» Землі. Ця новина була серйозним ударом для Амундсена.

Коли мандрівник вийшов у море, він направився не на північ, як оголошував офіційно, а на південь. 14 грудня 1911 р. полярники досягли Південного полюса й установили там норвезький прапор. А в січні 1912 р. сюди дісталась експедиція англійця Роберта Скотта. Побачивши норвезький прапор, Скотт і його супутники зрозуміли, що програли гонку до Південного полюса, і були деморалізовані. Це збільшило інші проблеми: втому, обмороження, нестачу пального — і дорогою назад учасники експедиції замерзли на смерть.

Чи знаєте ви, що...

багато хто вважав, що Ф. Кук не досяг Північного полюса, як і Р. Пірі. Однак він настільки талановито написав книги «Моя здобуття полюса» й «Повернення з полюса», що неможливо уявити, ніби все це було вигадкою. Тим більше що описи Кука, які за його життя здавалися фантазією, були підтверджені подальшими дослідженнями.

Остання фотографія експедиції Скотта
(зроблена 18 січня 1912 року)

Фредерік Кук

Людина в постійному пошуку

Едмунд Хіллари та Тенцінг Норгей
на вершині Евересту (нині Джомолунгма)

швейцарський учений-фізик Огюст Піккар сконструював герметичну гондолу з алюмінію, у якій в 1931 р. здійнявся на висоту 15 787 м за допомогою стратостата. Політ проходив у дуже важких умовах: гондола була пофарбована в чорний колір і в ній було дуже спекотно. Проте вже в наступному році Огюст Піккар установив новий рекорд, здійнявшись на висоту 16 940 м. Незабаром Жан Фелікс Піккар досяг висоти 17 550 м, установивши новий рекорд.

Тим часом Огюст Піккар уже прагнув вивчати морські глибини. Разом із сином Жаком він створив батискаф

Особливе місце серед першовідкривачів сучасності займають підкорювачі «третього полюса» Землі — гори Джомолунгма. На її вершині дме пронизливий вітер, температура вночі сягає -60°C . Першими це відчули новозеландець Едмунд Хіллари та гімалайський горець Тенцінг Норгей, які в 1953 р. змогли досягти висотного полюса планети.

Іноді відразу кілька видатних досягнень належать одній сімейній династії. Так,

Огюст Піккар та сконструйована ним гондола стратостата

Дон Уолш та Жак Піккар
на палубі батискафа «Трієст»

тись найзагадковішого місця планети — дна Маріанської западини. Занурення на глибину майже 11 км зайняло близько п'яти годин, а час перебування на дні склав 12 хвилин. Після цього дослідники піднялись із царства тьми.

Глибоко шанують ім'я ще одного дослідника — французького океанографа Жака-Іва Кусто. У 1956 р. вийшов його фільм, який вважається кращою стрічкою про життя морських глибин: «У світі тиші». Він отримав «Золоту пальмову гілку» в Каннах та премію Американської кіноакадемії «Оскар».

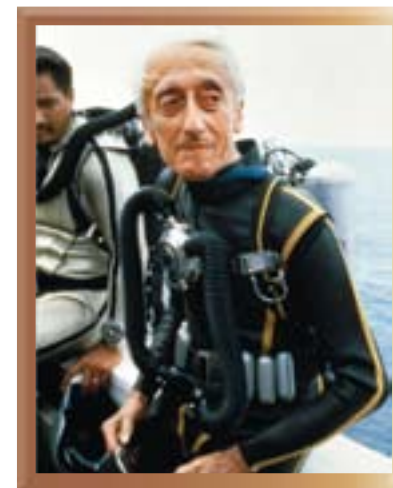

Чи знаєте ви, що...

одним із найважливіших наукових результатів занурення Ж. Піккара й Д. Уолша стало виявлення високоорганізованого життя на величезних глибинах. Рекорд двох відчайдушних сміливців дотепер залишається неперевершеним.

«Трієст». Цей апарат був спущений на воду в серпні 1953 р. і здійснив кілька занурень у Середземне море. Під час одного з них «Трієст» досяг рекордної на той момент глибини — 3160 м.

У січні 1960 р. Жак Піккар разом з Доном Уолшем зважився діста-

Ще в 1943 році Жак-Ів Кусто разом з Емілем Ганьяном винайшов акваланг

На нашій блакитній планеті ще багато таємниць

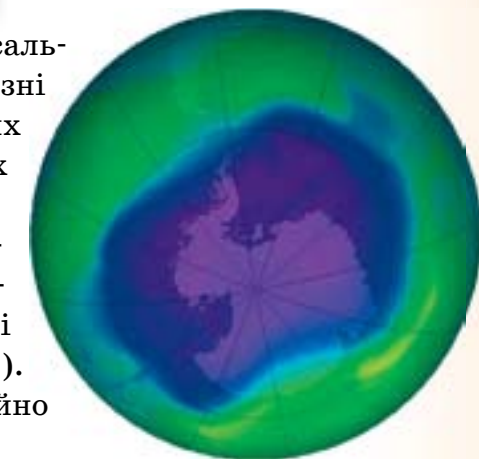
За тисячі років люди відкрили материки й острови, океани й моря, опустилися в безодню найглибших океанічних западин і піднялися на захмарні вершини найбільших гір. Але це не означає, що людині вдалося розгадати всі земні таємниці. Вони ще є й у надрах планети, і в просторах атмосфери, і в блакитних водах Світового океану, і серед живих організмів.

Вчені ще не навчилися передбачати землетруси та запобігати їхніх катастрофічних наслідків

Це здається неможливим, але колосальна енергія, що приводить у рух величезні кам'яні блоки, накопичується в земних надрах непомітно для самих досконалих і чутливих приладів.

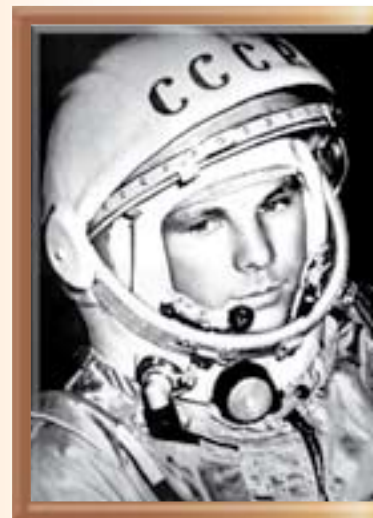
Вивчаючи атмосферу, учені не можуть однозначно відповісти на запитання про причини утворення ділянок зі зниженим вмістом озону («озонові діри»). Як відомо, озоновий екран має надзвичайно велике значення — він охороняє живі організми від шкідливого впливу сонячної радіації.

Озонова діра над Антарктидою

У земних глибинах ученим не вдається розгадати секрети прикордонної зони, розташованої між земною корою й мантією. Для її вивчення здійснюються проекти глибокого буріння. Поки вони принесли тільки нові загадки.

Дотепер не вирішеною проблемою залишається точне передбачення землетрусів.

Юрій Гагарін — перша людина в космосі

Піднявшись на висоти в сотні й навіть тисячі кілометрів, космонавти змогли зробити те, що до цього не вдавалося нікому: вони охопили поглядом всю нашу планету. Космонавти стверджують, що вона напрочуд гарна і являє собою блакитну куля з окремими ділянками, закритими хмарами.

В «океанах», вільних від їх білосніжних спіралей, добре помітні райони, покриті незайманими лісами, дрейфуючи айсберги Антарктиди, неприборкані водні потоки найбільших рік і дзеркала найбільших озер. Усе це — повна таємниць планета Земля.

Так вихор циклона виглядає з космосу

В останні десятиліття дослідники звернули увагу на зростання впливу господарської діяльності людини на клімат. Так, збільшення в атмосфері вуглекислого газу спричинило підвищення середньої температури повітря. Учені поки не знають, як запобігти можливим наслідкам цього процесу.

Багато земних проблем краще вивчати з космосу. Уже кілька десятиліть люди підкоряють його безмежні, повні таємниць, простори. На орбіті несуть напружену трудову вахту супутники самого різного призначення. Вони дають дуже важливу інформацію про «життя» гір і рівнин, про переміщення водних мас Світового океану й про «задуми» величезних атмосферних вихрів — циклонів і антициклонів.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Амундсен Руал 88—89
Анкудінов Герасим 59
Баффін Вільям 61
Беллінсгаузен Фадей 76
Бонплан Еме 82
Веспуччі Америкго 30—31
Геродот 15
Гудзон Генрі 60
Гумбольдт Александр 78—79
Давіла Педро Аріас 39
да Гама Васко 27
Дампір Вільям 62—63
Дарвін Чарльз 80—81
Де Альмагро Дієго 42—43
де Бальбоа Васко Нуньєс 48—49
де Бугенвіль Луї Антуан 66
де Луке Ернандо 42
де Орельяна Франсиско 44—45
де Охеда Алонсо 30—31, 39
де Торрес Луїс Ваес 46
Дежньов Семен 58—59
Дейвіс Джон 50—51
Діаш Бартоломеу 26
Діллон Пітер 71
Дрейк Френсіс 48—49
Ейріксон Лейф 19
Елькано Хуан Себастьян 33
Ібн Баттута 22—23
Кабот Джон 34
Кабот Себастьян 34
Кавельє де Ла Саль Рене-Робер 61
Картє Жак 35
Кірос Педро 46—47
Колумб Христофор 19, 28—30, 36
Копилов Дмитро 52
Кортес Ернандо 36, 40—42

Крузенштерн Іван 74—75
Кук Джеймс 68—69
Кук Фредерік Альберт 88—89
Кусто Жак-Ів 91
Лазарев Михайло 76
Лаперуз Жан Франсуа 70—71
Лисянський Юрій 74—75
Лівінгстон Давид 82—83
Магеллан Фернан 32—33
Макензі Александр 72—73
Миклухо-Маклай Микола 86—87
Москвітін Іван 52—54
Норгей Тенцинг 90
Піккар Жак 90—91
Піккар Жан Фелікс 90
Піккар Огюст 90
Пінсон Вісенте 44
Пірі Роберт 88—89
Пісарро Франсиско 36, 42—43
Пітеас 13
Поло Марко 20—21
Попов Федот 58—59
Поярков Василь 54—56
Пржевальський Микола 84—85
Роггевен Якоб 64—65
Рудий (Рауді) Ейрік 19
Семенов-Тянь-Шанський Петро 84
Скотт Роберт 89
Тасман Абель Янсзон 47
Томпсон Девід 73
Уолш Дон 91
Фіцрой Роберт 80
Хабаров Єрофій 56
Хіллари Едмунд 90
Цянь Чжан 16—17
Шамплейн Самюель 60

ЗМІСТ

ВСТУП..... 1

ДОСЯГНЕННЯ ДАВНІХ ЛЮДЕЙ

Невідомі першовідкривачі юності людства 2
Таємниці Давнього Шумеру..... 4
Досягнення суднобудівників і мореплавців Давньої Індії 5
Єгиптяни в морських просторах 6
Наче риба в морі 8
Перша відома нам морська держава..... 9
Плавання нащадків фінікійців 10
Мореплавці Давньої Греції..... 12
Змішання міфів і реальності 14
Подорожі «батька історії» 15
Мандрівник Чжан Цянь..... 16
Мореплавці Малайського архіпелагу 17

ПОДОРОЖІ Й МОРСЬКІ ПОХОДИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Видатні досягнення вікінгів 18
Подорож пана «Мільйона» та його «Книга» 20
Ібн Баттута та його подорожі 22
Досягнення китайських мореплавців 24

ЕПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Португальці огинають Африканський континент..... 26
Відкриття морського шляху до Індії 27
Адмірал Моря-Океану та його відкриття Америки..... 28
Загадки Америкго Веспуччі 30
Перша в історії кругосвітня подорож..... 32
Порушники Тордесільяської угоди 34
Відкриття й завоювання конкістадорів 36
Перехід Панамського перешийка й досягнення берега
Тихого океану 38

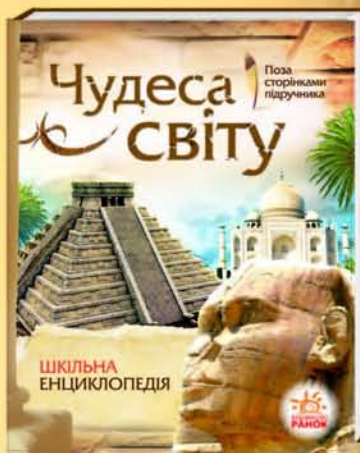
Ідальго Ернандо Кортес — завойовник, колонізатор, дослідник	40
Завоювання Перу й дослідження прилеглих областей	42
Відкриваючи таємниці найбільш повноводної ріки світу	44
Відкриття й «втрати» Австралії	46
Кругосвітня подорож «залізного пірата»	48
Продовження пошуків північно-західного (арктичного) проходу	50
Землепрохідці. Похід Івана Москвітін до Охотського моря...	52
Похід Василя Пояркова на Амур	54
Землепроходець Єрофій Хабаров	56
Відкриття протоки між Євразією та Північною Америкою....	58
Штурм нових земель на суходолі та з океану	60

ПОДОРОЖІ НОВОГО ЧАСУ

Вільям Дампір і... Робінзон Крузо	62
Кругосвітнє плавання Якоба Роггевена й відкриття загадкового острова Пасхи	64
Перша французька кругосвітня експедиція	66
Експедиції Джеймса Кука	68
Незавершена кругосвітня експедиція Жана Франсуа Лаперуза	70
Дослідження Канади. Александр Макензі	72
Перша російська кругосвітня експедиція	74
Відкриття найсуворішого материка Землі	76
Видатний натураліст Олександр Гумбольдт	78
Кругосвітнє плавання Чарльза Дарвіна, що перевернуло уявлення про розвиток органічного світу Землі	80
Дослідження Африки. Давид Лівінгстон	82
Дослідження Азії. Петро Семенов-Тян-Шанський і Микола Пржевальський	84
Дослідження Австралії та Океанії. Микола Миклухо-Маклай	86
Штурм полюсів Землі	88
Людина в постійному пошуку	90
На нашій блакитній планеті ще багато таємниць	92
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	94

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Шкільні енциклопедії «Поза сторінками підручника» пропонують зазирнути за сторінки шкільних підручників, щоб отримати багато цікавих та корисних відомостей з історії, географії, природознавства. Книги цієї серії знайомлять школярів із захопливими фактами, дивовижними історіями, які не ввійшли до підручників. Разом зі шкільними енциклопедіями діти поринуть у чудовий світ відкриттів і досліджень, що зробить навчання цікавим і захоплюючим та розширить кругозір школярів.

У серії виходять книги:

Загадки давніх цивілізацій Вони відкривали світ Чудеса світу

С75

Навчальне видання
Серія «Поза сторінками підручника»
Стадник Олександр Григорович
Вони відкривали світ. Шкільна енциклопедія

ISBN 978-611-540-430-8

@ О.Г. Стадник, 2010

@ ТОВ Видавництво «Ранок», 2010

Ш7102У. Підписано до друку 26.05.2010. Формат 70 90/16. Папір друкарський.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7,02.
ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.
61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.
Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.
З питань реалізації: (057) 712-91-44, 712-90-87. E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua
«Книга поштою»: (057) 717-74-55, (067) 546-53-73. E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua
www.ranok.com.ua

